

Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm

Sungur Savran

1. Giriş

“partimden koparmağa yeltendiler beni / sökmedi / yıkılan putların altında da ezilmedim”.

Nâzım Hikmet’in ünlü “Otobiyografi” şiirinde yer alır bu mısralar. İnsanı merak ettirmeli. Kim yeltenmiştir Nâzım’ı partisinden, yani Türkiye Komünist Partisi’nden koparmağa ve neden? Ama daha da muamma gibi duran son mısradır. Nâzım hangi putların yıkılmasından söz ediyor ve en anlaşılmasız olanı da, neden ezilmemiştir o yıkılan putların altında? Bu yazı, bu sorulara cevap arayacak.

Yani amacımız Nâzım Hikmet’in ölümünden 50 yıl sonra, onun siyasi hayatını araştırmaya yeniden girişmek ve genç kuşaklara nasıl bir miras bıraktığını anlamaya çalışmak. Nâzım’ı bir şair olarak incelemek elbette çok önemli. Şiirde, sadece Türkçe şiirde değil, 20.yüzyıl dünya şiirinde göz

kamaştırıcı bir yeri olan birinden söz ediyoruz. Edebiyat alanında yarattığı devrimler, bu alanın bir amatörü olarak temkinli biçimde söyleyelim ki, biri hariç hakkıyla hâlâ incelenmiş değil gibi geliyor bize. “Biri hariç” derken, elbette aruzu da, heceyi de terk ederek serbest vezne geçmesini, kafiyeyi de askeri bir düzenlilik zorunluluğundan çıkararak şiirin genel müziğine tâbi kılmasını kast ediyoruz. Nâzım’ın 19 yaşında başlattığı bu devrim,¹ aradan geçen 90 yılı aşkın zaman diliminde her akımdan şiirin yolunu belirlemiş oldu. Ama gerçek devrimci Nâzım bununla da yetinmiyor, sanki şiirde bir sürekli devrim davasının peşine düşüyordu.

Devriminin ikinci aşamasını, onu her alanda en iyi kavrayan yoldaşlarından biri, Abidin Dino anlatır en iyi. Nâzım kendisi 1941 yılında yazmaya başladığı *magnum opus*’u *Memleketimden İnsan Manzaraları* için şöyle diyor mektubunda: “Demek istediğim, bana öyle geliyor ki şair olmaktan vazgeçtim, başka bir şey oldum. Sözcüklerle oynamak istemiyorum. Yazmakta olduğum, 3350 dizeyi aşan bu kitap bir şiir kitabı değil. İçinde şiirsel öge var, hattâ kimi zaman, teknik açıdan, uyaklar var. Ama öte yandan, kitabın içinde düzyazı, tiyatro, hattâ senin bana belirttiğin gibi, senaryo var.”² Aslında, Nâzım bu yola on yıl önce, daha 1930’lu yılların başında başlayan bir süreç içinde “Jokond ile Si-ya-u”, “Benerci Kendini Niçin Öldürdü?”, “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı” ve “Taranta Babu’ya Mektuplar” gibi uzun şiirleriyle zaten girmiştir, ama *Memleketim* ile bu bambaşka bir düzeye sıçramıştır.

Sonra bir üçüncü aşaması gelecektir devrimin. Nâzım Küba devrimi ile karşılaşınca şiirinde yeniden bir devrimci arayışa girer. “Saman Sarısı”, “Havana Röportajı” ve “Tanganika Röportajı” gibi şiirlerinde şiir ile düzyazı arasında yeni bir sentez arayışına girer. Ama bu devrim yarıda kalacaktır.³

Bütün bunlar, sadece Nâzım’ın sanatı üzerinde çalışmanın ne kadar ve-

1 Bu ilk ve en büyük devrimin somut olarak nasıl yaşandığının otantik öyküsü için Nâzım Hikmet’in çocukluk ve gençlik arkadaşı Vâlâ Nureddin’in (Vâ-Nû) anılarına bakılabilir: *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, 7. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2009, s. 266-269.

2 Abidin Dino, *Nâzım Üstüne*, Genişletilmiş Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2005, s. 58. *Memleketimden İnsan Manzaraları* konusunda çok titiz bir çalışma için bkz. Göksel Aymaz, *Nâzım Hikmet ve Memleket*, yasakmeyve, Basım yılı ve yeri yok.

3 Küba devriminin Nâzım’ın hem şiiri, hem de politik düşüncesi üzerindeki etkisini Hikmet Akgül yerinde bir tarzda vurguluyor. Bkz. *Nâzım Hikmet. Siyasi Biyografi*, İstanbul: Chiviyazıları, 2002, Bölüm 9: “Son Coşku”, s. 319-37. Üçüncü aşama ile ilgili olarak Nâzım’ın metinde anılan şiirleri, dünya şiirinde bizim tanıdığımız şairler arasında bir tek “Beat Kuşağı” şairi Allen Ginsberg’ün bazı şiirleriyle karşılaştırılabilir. Söz konusu şiirleri 1950’li ve 60’lı yıllarda yazan Ginsberg de komünist olmasa da kapitalist toplumun radikal bir eleştiricisidir. Buna rağmen, bu iki şairin birbirini tanıması ihtimali çok düşüktür (Nâzım’ın hâkim olduğu yabancı diller Fransızca ve Rusça idi; birçok Amerikalı aydın gibi Ginsberg’ün İngilizce’den başka bir dil bilmediği tahmin edilebilir).

rimli bir saha olduğunu değil, aynı zamanda büyük şairin nasıl hayatın her alanında devrimci bir ruha sahip olduğunu da gösteriyor. Ne var ki, biz şair Nâzım Hikmet üzerinde değil, komünist militan olarak Nâzım Hikmet üzerinde duracağız bu yazıda. Bu ikisinin birbirinden koparılamayacağı tartışılmaz bir gerçektir. Nâzım'ın şiirini “ideolojisinden bağımsız” övenler, onun bütün hayatının anlamını görmezden gelenlerdir. Ama “komünist şair” demek doğru olmakla birlikte, o “komünist”in **içinin nasıl doldurulacağı** bilinmeden, bu tamlamanın hakkını vermek de mümkün değildir.

Unutulmaması gerekiyor ki Nâzım, mesela bir Bertolt Brecht, bir Pablo Neruda, bir Sabahattin Ali anlamında “komünist aydın” değildi. Yani komünistliği yalnızca düşünce dünyasını ve sanatını niteleyen bir sıfat değildi. Nâzım 19 yaşından itibaren önce Bolşevik Partisi'nin, sonra Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) üyesi ve militanıydı. TKP ile fırtınalı ilişkisine rağmen, öldüğünde bile TKP Dış Bürosu üyesiydi! 19 yaşından 61 yaşına kadar komünist militan olan bir şairin komünizmi **bir ölçüde** şairliğinden bağımsız olarak incelenebilir. Üstelik Nâzım, TKP'nin en etkili yüzü olmuştur hep. Parti içindeki muarızları dahi, en azından gençlik ve aydınlar nezdinde, Nâzım'ın 1930'lu yılların başından itibaren kitlesel bir etkisi olduğunu teslim ederler.⁴ Anti-komünist bir yazarın ifadesiyle: “1930 sonrasında, 1946'da başlayan çok partili devreye kadar Türkiye'deki komünist faaliyetlerin daha çok Nâzım Hikmet liderliğinde, edebiyat ve sanat yoluyla gençlerde, üniversitelerde, sivil ve askeri okullarda propaganda şeklinde yapıldığı görülmektedir.”⁵ Elbette TKP'nin işçi sınıfı içinde de, alçakgönüllü olsa da bir varlığı mevcuttu. Ama kitlesellik kriteri açısından denebilir ki, 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi ile başlayan gerçek kitleselleşme dönemi öncesinde Türkiye'de sosyalizmin sesini geniş ölçekli bir şekilde duyuran sadece Nâzım Hikmet olmuştur. Öyleyse, bu komünist militanın siyasi hayatı, Türkiye solunun tarihinde, kendi içinde büyük bir önem taşıyor.

Yukarıda “Otobiyografi” şiirinden alıntılıdığımız mısraların anlamı, umuyoruz ki bu yazıda, eldeki belgelerin izin verdiği ölçüde, berraklığa kavuşacak. Ana düşüncelerimizi yazının daha bu giriş bölümünde açıkça formüle etmemiz yararlı olacaktır. Birincisi, Nâzım Hikmet, **anti-Stalinist bir devrimci komünisttir**. Bu, ilk ifadesini 1929-1936 yılları arasında birtakım yoldaşlarıyla birlikte kurduğu “muhalif TKP”nin pratiğinde bulmuştur.

4 Örnek olarak Şefik Hüsnü'nün Komintern'e verdiği raporlara bakılabilir. Şefik Hüsnü, Nâzım'ın *Resimli Ay* faaliyeti çevresinde oluşan akım için “komünist eğilimli güçlü devrimci akım” ve “çok güçlü bir radikal hareket” gibi nitelermeler kullanıyor. Bkz. *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet*, der. Erden Akbulut, İstanbul: TÛSTAV, 2002, s. 108 ve 110.

5 Fethi Tevetoglu'ndan aktaran Hikmet Akgül, a.g.y., s. 231.

Ama daha keskin biçimde Sovyetler Birliği'ne iltica ettiği 1951 yılından itibaren Sovyet rejimine karşı aldığı tavırda billurlaşmıştır. İkincisi, bu tavır Nâzım'ın yukarıda sözü edilen tepeden turnağa devrimci kişiliğinin bir ürünüdür elbette; ama aynı zamanda komünizme gelişinin özgül tarihsel biçiminden de derinden etkilenmiştir. Başka biçimde söyleyelim: Nâzım Ekim devriminin en şaşaalı günlerinde Lenin'in ve Trotskiy'in Moskova'sında komünist olduğu içindir ki, Sovyetler Birliği'ni 1930'lu yıllardan itibaren eline geçiren bürokrasinin ve onun Stalinist önderliğinin cenderesine sığmamıştır. Üçüncüsü, buna rağmen, siyasi hayatının belirli aşamalarında Stalinist bürokrasi ile uzlaşmaya yönelmiş, onun gönüllü veya zoraki tutsağı olarak yaşamıştır. Nihayet, dördüncüsü, bir komünist olarak çeşitli aşamalarda gerek Stalinizm, gerekse Kemalizm konusunda çok ciddi, çok ağır hatalar yapmıştır.

Biz şairlerin, edebiyatçıların, sanatçıların, komünist olsalar da, siyasi hatalarının parti önderlerine ve teorisyenlerine göre daha uzak mesafeden, daha soğukkanlı, deyim yerindeyse daha hoşgörülü ele alınmasından yanayız. Ama Nâzım sadece bir şair değildir. Türkiye komünizminin bir önderidir, yani proletaryanın tarihi programının bir temsilcisi. O zaman siyasi ve ideolojik alanlarda olumlu pratiğine ilişkin övgülerimiz yanında siyasi hatalarına da acımasız biçimde eleştirel olmak zorundayız. Nâzım'ın komünizmine saygı başka bir yaklaşım tarzını kaldırmaz.

Yöntem sorunları

Nâzım'ın militan hayatı 1921'den 1963'e 40 yılı aşkın bir süreyi ve iki ülkeyi (Türkiye ve Sovyetler Birliği) kapsıyor. Öyleyse bu militan hayatı incelemek, hem TKP'nin tarihi, hem SSCB'nin siyasi gelişmesi, hem de varlığı 1943'te Stalin tarafından ortadan kaldırılana dek Komintern'in (Komünist ya da Üçüncü Enternasyonal) değişik evreleri konusunda bilgi gerektirir.

Bu, her şeyden önce bilginin kaynaklarının keşfedilmiş ve erişilebilir hale getirilmiş olmasını gerekli kılar. Üzerinde çalıştığımız konu, yani komünizmin, özel olarak TKP'nin, daha özel olarak da Nâzım'ın TKP bağlamında faaliyetlerinin ve muhalif TKP'nin siyasi gelişiminin tarihi hakkındaki bilgiler ve belgeler son derecede kısıtlıdır. Bir tek örnekle yetinelim. Muhalif TKP'nin siyasi görüşleri Nâzım uzmanları tarafından bile bilinmez (veya biliniyorsa da dile getirilmez). Partinin örgütsel oluşumu uzun uzun tartışılır ama "Muvafık TKP" olarak anılan, Komintern'in onayladığı TKP'den **siyasi bakımdan** ne farkları olduğu sorusu sorulmaz bile. Aşağıda, bu konuda var olan kısmi bilginin şimdiye kadar yapılandan farklı biçimde yorumlan-

ması gerektiğini ortaya koyacağız. Arşivlerin, özellikle Sovyet ve Komin-tern arşivlerinin kısmi imhaya tâbi tutulmuş olması olasılığını unutmadan, gelecekte bu konuda arşiv çalışması bakımından çok önemli araştırmalar yapılabileceğini, genç kuşağın Türkiye solunun tarihine büyük katkılarının beklendiğini kaydedelim. Sadece arşivlerden değil, tarihyazımının bütün kaynaklarından yararlanılarak TKP'nin ve Nâzım'ın siyasi hayatının birçok veçhesi açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir.

İkinci bir sınır, bu satırların yazarının tarihçi olmamasıyla, tarihle hasbel-kader ilgilenmiş bir devrimci militan olmasıyla ilgili. Bu bakımdan elbette bilgi ufkumuzda önemli boşluklar mevcut. Buna karşılık, tarih yazarken ba-zen meslekten tarihçi olmak bir dezavantaj, siyasi militan olmak ise avan-taj haline gelebiliyor. Bunun nedeni, ister profesyonel, ister amatör olsun, birçok tarihçinin siyasi nitelikli belgelere nasıl yaklaşıcağını bilememesi. Çoğu yazar, Nâzım'ın ve TKP'nin siyasi gelişme sürecine ilişkin belgeleri “düz okuma” denebilecek bir yöntemle okuyor. Mesela bir parti bir belge ya-yınlamış ve kendine “devrimci” demiş. Yazar da “demek ki bu parti devrim-ci” diyor! Bu ilkel düzeydeki hatalara başka yönetsel hatalar eşlik ediyor.

Bir kere, taktik meselelerle teorik/ideolojik meseleler, Marksizmin ince-liklerini hiç bilmeyen yazarlarca birbirine karıştırılabiliyor. Bunun en kaba örneklerinden biri, *Romantik Komünist* başlıklı iddialı Nâzım biyografisin-de mevcut. Nâzım, 1958'den itibaren TKP'nin Bizim Radyo'suna metinler yazıyor ve okuyor.⁶ Burada, parti çizgisi gereği, çok çeşitli toplumsal sınıf ve katmanlara Menderes iktidarına karşı ortak mücadele öneriyor. Yazarlar, bunun örneklerini verdikten sonra şu sonuca ulaşıyorlar:

Bu radyo yayınları Nâzım'ın siyasî gelişimine yeni bir ışık tutar: şa-irin Leninizm'de takılıp kalarak, komünist bir Türkiye yaratmak için imkânsız bir işçi-köylü ittifakının hayaliyle yaşamadığını gösterir. Bizim Radyo Türkiye'de devrim koşullarının olgunlaştığını değil, Türkiye'nin NATO'dan ayrılarak Tito ve Nehru'nun önderlik ettiği bağlantısız devlet-lere katılması gerektiğini savunuyordu.⁷

Ne muhteşem bir savruluk! Yazarlar, her şeyden önce, Nâzım'ın bel-ki de Bizim Radyo'da ifade ettiği görüşleri kendisi tam öyle düşünmediği halde dile getiriyor olabileceğini akıllarına bile getirmiyorlar. Bir komünist

⁶ Bunların gün yüzüne çıkmış olanları toplu halde yayınlanmış durumda: *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, Der. Anjel Açıkgöz, 2. Baskı, İstanbul: TÜSTAV, 2004.

⁷ Saim Gökse/Edward Timms, *Romantik Komünist*, çev. Barış Gümüşbaş, 3. Baskı, İstanbul: Do-ğan Kitap, 2001.

hakkında kitap yazıyorlar, ama demokratik merkezîyetçiliği anlaşılan hiç duymamışlar! (Nâzım, şairlere atfedilen hülyalı özgürlük imgesinin aksine, parti disiplinine son derecede sadık bir komünist olmuştur hep!) İkincisi, siyasi taktiğin evrelere ayrılabilceğini, bu aşamada Tito ve Nehru ile ittifak öneren bir siyasi hareketin, koşullar değişir değişmez “komünist bir Türkiye yaratmak için”, yazarların “imkânsız” bulduğu bir “işçi-köylü ittifakı”nı savunabileceğini akıllarından dahi geçiremiyorlar. Üçüncüsü, bütün bu taktik mülahazalar ile Nâzım’ın teorik kavrayışı arasında karmaşık dolayimler ve farklılıklar olabileceğini düşünemiyorlar. Ulaştıkları sonuç, Nâzım’ın Leninizmi terk ettiği. Gerçeğe bütününüyle aykırı! Nâzım’ın hayatının sonuna kadar Leninist kaldığını aşağıda göreceğiz. E, bu kadar hata yaptıktan sonra Nâzım’ı Sovyet gerçekliği karşısında “romantik komünist” olarak niteleme yanlısına düşmek çok zor olmasa gerek. Oysa Nâzım “tutsak Bolşevik”tir. Göreceğiz.

Bu örnek birçok sorunu birden özetliyor. Ek sorunlar olarak şunları ifade edebiliriz. Politika aynı zamanda diplomasiyi de içerir. Bu yüzden değişik aktörler, belirli aşamalarda, hiç inanmadıkları şeyleri yazar söylerler. Mesela kendilerini başka bir akımdan veya düşünceden ayırmak için. Mesela ittifak yapmak istedikleri güce yaklaşabilmek için. Bürokrasi bu diplomasi “sanatı”nı en iğrenç sonuçlarına kadar taşımış, büyük işçi ve emekçi kitlelerine yalan söylemeyi sanat haline getirmiştir. Mesela bir partinin devrim için savaştığını ilan etmesi, sadece başka siyasi güçlerin önünü kesmek istediği anlamına gelebilir. Bunu aşağıda muvafık TKP örneğinde açıkça göreceğiz. TKP’nin 1930 programının tek anlamı budur. Ama en iyi niyetli yorumcular bile, *Devrimci Marksizm*’de yazan bazı yoldaşlarımız dâhil, o programı TKP’nin çizgisinin değişmesi, Kemalizm’den geçici olarak uzaklaşması olarak okuyabilmiştir.⁸

Nihayet, Stalinist bürokrasinin tarihi karakterinin kavranamaması veya siyasi birtakım önyargılardan dolayı inkâr edilmesi, birçok belgenin bütünüyle yanlış yorumlanmasına yol açabilmektedir. Bürokrasi, Sovyet partisinin önder ve militanlarından olduğu gibi, başka ulusların komünistlerinden ve bu arada Türk komünistlerinden de çeşitli yöntemlerle özeleştirici kılığında düzmece itirafnameler ve nedamet bildirimleri alabilir. Dolayısıyla, o belge-

8 Bkz. Sait Almış/Mehmet İnanç Turan, “TKP’nin Burjuvaziyle İşbirliği Politikası Üzerine”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 17/18, Kış/İlkbahar 2013, s. 32-35. Almış ve Turan arkadaşlarımız “TKP’nin Komintern kökenli Kemalizm aşkı 1927’den itibaren kopuş yaşıyordu” diyorlar (s. 32). Hiçbir noktada bununla Muhafız TKP arasındaki ilişkiye değinmiyorlar. Aynı eksiklik Mehmet İnanç Turan’ın *Mustafa Suphi’nin Partisi* başlıklı kitabında da (İzmir: Etki Yayınları, 2013) olduğu gibi yeniden üretilmiş durumda (bkz. örneğin s. 96-105).

lerde yazılanları hakikatle yakından ya da uzaktan ilgiliymiş gibi göstermek tarihçinin işi açısından vahim sonuçlar doğurur.⁹

Bizim aşağıda tarihsel hakikati keşfetme bakımından izleyeceğimiz yöntem bütün bunları kapsıyor. Politikanın inceliklerini yaşayarak öğrenmenin ve Stalinist bürokrasinin tahrifat kapasitesine vakıf olmanın bu sorunları aşmada şart olduğu kanaatindeyiz. Bunlara ilaveten, TKP tarihini ve Nâzım'ın bu tarih içindeki yerini irdeleyen birçok yazardan farklı olarak diyalektik yöntemi uygulamak da bizi hakikate yaklaştırmak bakımından büyük bir avantaj yaratıyor. Stalinist bürokrasinin, merkezi Sovyetler Birliği'nde bulunan ama dünya çapında gelişen bir sistem olarak, çelişkisiz bir bütün olmadığını, dolaylımlar ve çelişkilerle örülü bulunduğunu ve birdenbire ortaya çıkmayıp bir oluşum sürecinin ürünü olduğunu ancak diyalektik yöntemle kavramak mümkündür.¹⁰

Dönemleştirme

Nâzım'ın hayatı boyunca iki ayrı ülkede (Türkiye ve Sovyetler Birliği) yaşamasından ve yaşam koşullarından kaynaklanan (özellikle 1938-1950 arasında 13 yıla yaklaşan hapislik dönemi) farklı evreler vardır. Şiiri ve diğer edebi janrlardaki üretimi bakımından da yukarıda çok kısa biçimde değinmiş olduğumuz gibi değişik dönemlere ayrılabilir hayatı. Bir bütünün dönemlere ayrılması her zaman anlamını yapılan dönemleştirmenin amacı ile ilişki içinde kazanır. Biz bu yazıda, **Nâzım'ın siyasi hayatını** dönemleştireceğiz. Bu açıdan bakıldığında dört dönem belirlemek mümkündür.

Birinci dönem, komünist formasyonunu elde ettiği dönemdir (1921-24). Bunu TKP içinde aktif bir genç yönetici kadro konumuna yükseldiği andan itibaren parti yönetiminin çoğunluğunun izlediği çizgiye karşı eleştirel bir tavırla nitelenen muhalefet dönemi izler (1925-36). Bu tarihten sonra Nâzım muhalif tavrını terk eder, çoğunluğun yanına geçer, siyasi pozisyonlarına katılır (1937-1951). Sovyetler Birliği dönemi ise kendi başına bir dönemdir. Bu dönemi belirleyen, Sovyet sistemi içinde huzursuz biçimde varoluşu, ama derinden derine Stalinizme karşı yürüttüğü muhalefettir (1951-1963).

9 Bunun mükemmel örnekleri Muhafiz TKP'nin önde gelen temsilcilerinden Tufan'ın (Alyanak Fuat) ve Nâzım'ın yakın arkadaşı bellediği Nail V. Çakırhan'ın sırasıyla 1933'te ve 1935'te Komintern'e verdikleri "özeleştirir" metinleridir. Bu metinlerdeki yalanların bazıları başka tanıklıkların berrak biçimde ortaya koyduğu hakikatlere o kadar aykırıdır ki, bir tarihçinin bunları ciddiye alması bile şayanı hayrettir. Bkz. *Komintern Belgeleri*, a.g.y., sırasıyla Tufan için s. 201-205 ve Çakırhan için 186-200.

10 Stalinizmin bir sistem olarak karmaşık yapısının indirgemeci bir tarzda ele alınmasına karşı bir uyarı için bkz. Can Iğın, "Stalinist Hareketler Karşı-Devrimci midir?", *İşçi Mücadelesi*, Eski dizi, sayı 13, Temmuz-Ağustos 2004, s. 41-51.

Nâzım'ın gerek uluslararası komünist hareket, gerekse Türkiye komünist hareketi içindeki pozisyonu bu dönemler arasında önemli farklılıklar gösterdiği için, aşağıda Nâzım'ın bir devrimci militan olarak gelişimi tarihi dönemleştirme çerçevesinde ele alınacaktır.

2. Lenin ve Trotskiy'in yanında çiraklık (1921-1924)

Önce önemli bir nokta ile başlayalım. Nâzım Hikmet, bir aydın ve bir devrimci olarak, Türkiye'deki **Milli Mücadele'nin değil, Ekim devriminin bir ürünüdür**. Elbette, kendi (çok sevdiği) ülkesindeki mücadele ve devrim de onda izler bırakmıştır. Üstelik, o ülkenin bir komünist militanı olarak elbette bu gelişmeleri en somut biçimleri altında özümsemeye ve kendi sanatı ve politikasında içermeye mecburdu. Bu izleri, "Kuvayı Milliye Destanı"nda ve daha sonra "Memleketimden İnsan Manzaraları" nehir şii-riinde bulmak mümkündür. Ama hemen söyleyelim ki, Nâzım'ın (aşağıda döneceğimiz bir önemli istisna ile birlikte) Türkiye'deki burjuva devrimine ve işgale karşı mücadeleye bakışı da Ekim devriminin ve komünizmin bakış açılarından. "Kuvayı Milliye"nin girişi olarak yazılan "Onlar" şii-ri, Nâzım'ın Milli Mücadele'ye işçi ve emekçi halkın gözünden ve onların eylemleri aracılığıyla bakacağını daha baştan ilan etmektedir. Nâzım, Milli Mücadele'nin sınıfsal karakterini hiçbir an bir kenara bırakmamıştır.¹¹

Nâzım konusundaki uçsuz bucaksız literatürün zaaflarının en çıplak biçimde ortaya çıktığı alanlardan biri bu meselenin hiç sorunlaştırılmamasıdır. O yıllarda yaşanan iki büyük toplumsal altüst oluştan biri kendi memleketinde olduğu halde, Nâzım neden daha uzaktakini seçmiştir? Unutulmasın ki, Nâzım ve yoldaşı Vâ-Nû, 1921'de İstanbul'da zengin konağında yaşanan aile hayatlarından, İstanbul'un ve Anadolu'nun işgaline tepkiyle beslenen milliyetçi duygularla, yani **Kuvayı Milliye'ye katılmak üzere** kopmuşlardır. Ama kısa süre sonra soluğu Ekim devriminin ülkesinde alıyorlar. Neden? Daha sonra Türkiye solunda hâkim olacak Stalinist-Kemalist kırması

11 Burada daha derinlemesine ele alınamayacak, üzerinde ayrıca durulması gereken karmaşık bir ilişkiden söz ettiğimiz ortadadır. Nâzım'ı taparcasına seven yoldaşı ve dostu Vartan İhmalyan, anı-larında bu konuda ilginç bir düşünceyi güzel bir edebi benzetme ile dile getiriyor: "Haklı olarak Nâzım'a 'Türk halkının büyük evladı' denildi, deniliyor ve denilecek. Fakat Nâzım'ın yaşamını, hele gençliğini bir an düşünecek olursak, Nâzım yalnızca Türk halkının değil, büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin de evladıdır, yani sosyalist devrimin ateşinde tavllanmış Türk çeliğidir." (İhmalyan, a.g.y., 223-24). Biz, İhmalyan'ın hâlâ çubuğu yeterince Ekim devrimine bükmediği kanısındayız. Akif Kurtuluş ise şöyle bir formülle ifade ediyor benzer bir düşünceyi: "20.yüzyılın en büyük toplumsal olayının, Ekim Devrimi'nin, bir bakıma yüzyılın en büyük patlamasının içinde yoğunlaşmış bir kimliktir Nâzım Hikmet kimliği." ("Nâzım Hikmet'in Bütünlüğü", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, cilt 8: *Sol*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 318).

sol ideolojinin Nâzım hakkında sormaya cesaret edemediği sorulardan biridir bu.

Nâzım ve arkadaşı milliyetçi duygularla çıktıkları Anadolu'da bir tesa-düf eseri Alman devriminin etkisi altındaki Spartakistlerle tanıştıkları için ya da Bolu'da komünizme sempati duyan bir ağabey ile yakınlaştıkları için geçmemişlerdir Sovyet ülkesine. Bunlar elbette kısmi bir rol oynamıştır. Ama esas neden, Anadolu'nun korkunç yoksulluğu ve yoksunluğu karşısın-da Mustafa Kemal hareketinin sınıfsal kibri ve kayıtsızlığıdır. Nâzım, ayağı çıplak olmayan tek bir köylü kadın görmediği¹² Anadolu gerçeği karşısında, sınıf konumu dolayısıyla kendisine başkalarına verilenin on katı yol harç-lığı verildiğini öğrenince hiddete kapılır. Ankara hükümeti içki yasağı ilan ettiği için Kastamonu'da İstiklal Mahkemesi'nin bir genç adamı 15 yıl hap-se çarptırdığına gözleriyle tanık olduktan sonra geçtiği Ankara'da Mustafa Kemal'in kendisinin (ve başkalarının) her gece içki sofraları kurdurduğunu öğrendiğinde öfkelenir. Kısacası, komünizme geçişi, bütünüyle, sınıf toplu-munun pislüğünü görmekten ve yaşamaktan gelen bir şeydir. Otobiyografik romanında, komünist oluşunu bütün duygusallığı içinde anlattığı pasajda bunu gayet özlü biçimde ifade eder:

Ne kitaplardan, ne ağız propagandasıyla, ne de sosyal durumum yüzünden geldim geldiğim yere... Beni geldiğim yere Anadolu getirdi. Kıyısından şöyle bir üstünkörü seyrettiğim Anadolu. Yüreğim getirdi beni geldiğim yere... İşte böyle...¹³

Bunun yanına, bilinci yükseldikçe, TKP'nin Anadolu mücadelesine destek için memlekete dönen on beş önderinin, yani Mustafa Suphi'lerin Trabzon açıklarında katledilmesine duyduğu öfke eklenir. Romanda Mustafa Kemal'le kısa tanışmasını anlatırken “on beşlerin kemikleri de Sürmene açıklarında, Karadeniz'in dibinde” diye ekler.¹⁴ Nâzım bu yıllarda 15'ler için üst üste şiirler yazar: “28 Kânunusâni” (1923), “Kalbim” (1925), “15'lerin Kitâbesi” (1925).

Nâzım'ı bir Atatürk hayranı haline getirmek isteyen yaygın bir çevre vardır. Bunu en ileri biçimde ifade eden, bilebildiğimiz kadarıyla, *Memleketimden İnsan Manzaraları* üzerine titiz bir çalışmanın yazarı olan Gökssel Aymaz olmuştur:

12 Nâzım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, 14. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 57.

13 Aynı yerde, s. 32.

14 Aynı yerde, a.g.y., s. 54.

Nasıl ki Balzac'ın gençliğinin bütün arzuları “tek bir isim”, “tek bir düşünce”, ve “tek bir hayal” Napoléon'da toplanmışsa, Nâzım Hikmet'in de gençliğinin bütün arzuları Mustafa Kemal'de toplanır.¹⁵

Aymaz bundan sonra Nâzım'ın *Yaşamak* romanında Mustafa Kemal'le tanıştığı esnada onun için hissettiklerine ilişkin söylediklerini aktarır. Keşke devam etseydi. Nâzım, tam da romanın o bölümünde “o zamanların ne kadar az sürdüğünü” de kaydeder! Ve çok güzel bir edebi oyunla, asıl kahramanlarının kim olduğunu anlatır okura. Mustafa Kemal'in bir portresini yapması istenir kendisinden. Ama para teklif edildiği için yapmaz. Buna karşılık, dört sayfa sonra, Lenin'in portresini fotoğrafından büyütmüş olduğunu, 18 sayfa sonra da Mustafa Suphi için aynı şeyi yaptığını belirtir. Hem de Suphi için şunu ekleyerek: “Yeryüzünde en çok saydığım, daha önemlisi, sevdiğim adamlardan biri.”¹⁶ Aynı romanda Lenin'in ölümünün Moskova sokaklarında bıraktığı etkiyi ve cenaze törenini anlattığı pasajlar, sadece edebi birer şaheser değildir, aynı zamanda Lenin için ne hissettiğini de ortaya koyar.¹⁷

İddiamız şudur ki, Nâzım Hikmet cumhuriyetin ilk onyıllarını yaşayan komünistler arasında Mustafa Kemal Atatürk'e en uzak olanıdır. Daha da önemlisi, şayet “gençliğinin bütün arzuları”nı temsil eden biri varsa o da Lenin'dir. Mustafa Kemal'i çok sevdiğine dair gösterilen kanıtların hepsi, ancak siyasi amaçları bağlamı içinde kavranabilir ve yerli yerine oturtulabilir. O zaman da bunların hakiki bir sevgiyle ilgisi olmadığı anlaşılır. Lenin üzerine yazdığı muhteşem şiirler ise hiçbir çıkar gözetilmeden yazılmıştır. (Bunların bir kısmına aşağıda değineceğiz.)

Nasıl bir Marksizm?

Nâzım, Ekim devrimi döneminde dünyanın dört bir yanından bir dizi başka genç gibi, Marksizmi sadece kafasıyla değil, devrimci Rusya'nın atmosferini soluyarak, yeni kurulmakta olan sosyo-ekonomik ilişkileri kendisi de yaşayarak, deyim yerindeyse Lenin ve Trotskiy'in öğrencisi olarak öğrendi. 1921-1924 arasında Moskova'da, çok sayıda yabancı ülkeden öğrencinin Marksizm temelinde eğitim gördüğü Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) eğitim gördü. Ama aynı zamanda bu konunun beraberinde getirdiği pratik parti görevlerini yaptı. 1924'te Lenin'in cenazesinin başında nöbet tuttu. Nâzım'ın komünizmi bütün bu deneyimin ürü-

15 Aymaz, a.g.y., s. 116.

16 *Yaşamak*, a.g.y., sırasıyla s. 54, 58, 72.

17 Aynı yerde, s. 86-90.

nüdüdür ve bu deneyim onun üzerinde hayatı boyunca silinmeyecek bir etki bırakmıştır. Zaman zaman, özellikle taktik meselelerde, Leninizmden çok uzaklara savrulsa da, Marksizminin bu Bolşevik **çekirdeğini** hayatının sonuna kadar muhafaza edecektir. Bu yazının ana tezlerinden biri budur.

1920’li yılların başı Moskova’sı, o günden bu yana hiçbir zaman hiçbir ülkede görülmediği kadar devrimci ruh dolu bir ortamdı. Komünizmi kurma şevki, işçi demokrasisinin pratik hayattaki önemi, kültürel hayatın daha sonra hiçbir devrim sonrası toplumda eşine rastlanamayacak canlılığı ve yaratıcılığı ve başta Lenin ve Trotskiy olmak üzere Bolşeviklerin sadece politikada değil hayatın her alanında Marksizmi yaratıcı biçimde uygulama konusundaki gayretleri, bütün bunların Marksizme o dönemde gelen bir genç öğrenci üzerinde kolay kolay unutulamayacak izler bırakması çok olağandır. Hele Nâzım gibi bir dâhi üzerinde.

Bu Marksizmin daha sonra Stalinizmle hiç uyuşamayacak bir yanı enternasyonalizmidir. Stalinist solun hem Sovyetler Birliği’nde, hem de bunun bir uzantısı olarak başka ülke komünist hareketlerinde yarattığı “milli komünizm” anlayışı Nâzım’a çok yabancısıdır. O, hayatının sonuna kadar **iflah olmaz bir enternasyonalist** olarak kalmıştır. Burada, KUTV’un onun oluşumunda bir kuluçka rolü oynamış olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. KUTV doğası gereği bir enternasyonalizm okuludur. Vâ-Nû’nun anılarında KUTV’daki bir toplantıda tam 84 ulustan insanın bulunduğunu saptamış oldukları, toplantının sonunda herkesin kendi dilinde olmak üzere ortak olarak Enternasyonal marşını söyledikleri yazılıdır.¹⁸

Bu enternasyonalizm o denli köklü ve yerleşiktir ki, Marksizmin ve Leninizmin temel taşlarından oldukları halde, Stalinistler için kısa sürede “Trotskist” kavramlar diye nitelenerek afroz edilmiş olan “dünya komünizmi” ve “dünya devrimi” kavramları, Nâzım’ın düşüncesinde sonuna kadar yaşamıştır. 1961’de, yani ölümünden sadece iki yıl önce kaleme aldığı otobiyografik romanı *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*’de KUTV’daki tartışmalarda bunları nasıl bütün faaliyetlerinin amacı olarak benimsediklerini ortaya koyar.¹⁹ İleride, kavramı siyasi bir bağlamda kullanım tarzının, Nâzım’ın bütün 20. yüzyıl deneyimine nasıl Leninist gözlemlerle baktığını kanıtladığını göreceğiz.

Bu bölüme son vermeden önce Nâzım’ın Marksist formasyon döneminde Trotskiy ile ilişkisine dair bir şeyler de söylemek daha sonraki tartışma açısından yararlı olacaktır. Nâzım’ın Trotskiy üzerine 1924’te yayınlamış oldu-

18 Aktaran: Emin Karaca, “*Sevdalınız Komünisttir*”. *Nâzım Hikmet’in Siyasal Yaşamı*, İstanbul: Gendaş Kültür, 2001, s. 52.

19 *Yaşamak*, a.g.y., s. 85-86.

ğu ve *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında yer verdiğimiz yazıda bu tarihsel şahsiyeti nasıl yücelttiğini okuyucu kendi gözleriyle görecektir. Vâ-Nû'nun anılarında ise, birincisi, Trotskiy'in o dönemde nasıl Lenin'le birlikte devrimin iki önderinden biri olarak görüldüğü ve, ikincisi, iki arkadaşın en azından bir aşamaya kadar Trotskiy'e hayran olduğu açıkça ifade edilir.²⁰ Vâ-Nû Nâzım'ın parti disiplini dolayısıyla Moskova'daki son günlerinde Stalin'e meylettğini yazıyor, ama Nâzım bu sayıda yayınlamakta olduğumuz yazısını Moskova'dan İstanbul'a döndükten **sonra** yazmıştır. Bir de 1924'te Moskova'dan ayrılmadan önce yazdığı çok önemli bir şiir var. "SSSR'den 1924 senesinde ayrılırken" alt başlığıyla ve "Veda" başlığıyla yayınlanmış bir şiir. Burada Nâzım açıkça dört ismi yüceltiyor: "Sevdik, / seviyoruz seni, / nasıl severse kurşun yaralı duvarların / Marks'ın resmini..." "Rusya! / Senden ayrılırken kafamızda, / Engels'in materyalizmi gibi ölmez / hatıralar / var!" "Rusya, / Lenin'in memleketi, / gördük ki sende nasıl kemale ermiş / şaha kalkan kütlelerin kudreti!" Ve: "Senin 1 Mayıslarını gördük! / Uğultularla duyduk / kocaman bir çan gibi haykıran Troçki'yi!"²¹ Tekrarlayalım: Marx, Engels, Lenin, Trotskiy. Nâzım'ın Rusya'dan dönerken yazdığı şiirde kahramanları bunlardır.

Nâzım'ın sunduğu bu tablo, zaten 1920'li yılların ilk yarısının hakiki durumunun bire bir yansımasıdır. İşte Nâzım o atmosferi soluyarak Marksist olmuştur. Kendisinin o dönüşümünü çok sevmiş, hep anlatmıştır. Ünlü "19 Yaşım" şiiri bunun en çarpıcı örneğidir. O dönemi birlikte yaşadığı bazı arkadaşları (örneğin Şevket Süreyya Aydemir) dönerek Kemalizme kapıldandıktan, bazıları da (örneğin Vâ-Nû) hareketten kopup köşelerine çekildikten sonra 1930'da yazdığı bu şiirde komünizmle tanıştığı o 1921 yılını "anası" gibi görür: "Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım / 19 yaşım / Sana anam gibi hürmet ediyorum / edeceğim. / Senin ilk arşınladığın yoldan gidiyorum / gideceğim. / Benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım / 19 yaşım."

Bunu 30 yaşındayken yazmıştır. Sonra 1961'de, 59 yaşında iken, 19 yaşını şöyle tasvir eder bir mektubunda:

1921 sonlarıydı binlerce kez şaşırımdı. Yüz kez daha güçlü bir hayranlık ve sevgi duydum. Çünkü yüz katı daha güçlü bir dünyaya karşı verilen kavgaya tanık oldum. Ve sonsuz bir ümidi sonsuz bir yaşama ve yaratma

20 Vâ-Nû, a.g.e., s. 303-309.

21 Karaca, "*Sevdiğiniz Komünisttir*", a.g.y., s. 62-64 ve Vâ-Nû, a.g.y., s. 304. Şiirin daha sonraki basımlarında Trotskiy'in adı anlaşılır nedenlerle çıkarılmış, yerine "Kızıl Meydan" kelimesi konmuştur.

sevincini gördüm. Tümünden farklı bir insanlık buldum. Ve bir başka biçimde yazmaya başladım.²²

İşte budur Nâzım'ı ölümün eşliğindeyken hâlâ adanmış bir komünist yapan.

3. Türkiye komünizminde sol muhalefet (1929-1936)²³

Standart Nâzım anlatısı onun siyasi hayatını ayrıntılı biçimde ele alsan bile, “Otobiyografi” şiirinde yer alan “partimden koparmağa yeltendiler beni” mısraına anlam kazandıracak bir bilgi içermez. Solun örgütlü geleneğinin kendine özgü sorunlarını önemseyen yazarlar ise elbette Nâzım'ın bir aşamada TKP'nin yönetimine karşı muhalefete geçtiğini kaydederler. Ama daha öteye giden, bu meseleyi ciddiye alarak uğraşan yazarlarda bile meselelerin politik yanı her zaman gölgede kalır.

Bilinen ve çok söylenen şudur. Nâzım bir dizi yoldaşıyla birlikte 1929 yazında İstanbul Pendik yakınındaki Pavli Adası'nda bir toplantı düzenlemiştir. Bu noktadan itibaren ortaya “Muhalefet/Muvafakat” olarak ya da “Muhalif TKP” ile “Muvafık TKP” olarak anılan iki ayrı kutup çıkar. Buradaki sözcüklerden bugün daha az kullanılan “muafık”, sözlük anlamıyla “uyan”, “tarafdar olan” demektir. “Neye tarafdar olan?” sorusunu sormak bile olayın arka planını kavramakta ipucu olur: Komintern'in 1930'lu yılların başındaki yönetimine ve onun izlediği çizgiye. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) ve ona bağlı olarak çalışan Doğu Bürosu, içinde Nâzım Hikmet'in de yer aldığı Muhalefet'i en baştan aforoz etmiş, buna karşılık başında Şefik Hüsnü'nün bulunduğu Muvafakat'ın arkasında durmuştur. Bundan da ibaret değil. Komintern ve ona bağlı kanat, Nâzım'ın da içinde bulunduğu muhalif partiyi ağza alınmayacak kadar ağır suçlamalar altında bırakmıştır. Bu bakımdan, Komintern'in “Açık Mektup” olarak kaleme alınan belgesi (Temmuz 1930) ibretlik bir belgedir. Muhalifler şu sıfatlarla nitelenmektedir: “bozguncular, trotskistler (...) bazı hafiyeler (...) kemalizmin adamları (...) burjuvazinin ve derebeyliğin menfaatlerine hizmet...” Daha ileride muhalif TKP'ye “polis provokasyon fırkası” denmekte, “doğrudan doğruya polise bağlı” olduğu ileri sürülmektedir. Bu “mürtetler (renegatlar)[dönekler-ss]” ve “hafiyeler fırkası” içinde “Nâzım Hikmet gibi

22 Aktaran Akgül, a.g.y., s. 320.

23 TKP içinde bir de 1925 tarihli bir başka “Sol Muhalefet” daha vardır. Bu hareket, Nâzım'ı da “paşa çocukları” arasında mahkûm etmektedir. Ne var ki, bu hareketin zaman içinde nasıl geliştiği konusunda bilgiye sahip değiliz. Bu konuda bkz. *Komintern Belgeleri*, s. 50 vd.

dönekler” vardır.²⁴

Bu bölünmeyi ciddiye alan yazarlar dahi, ayrılığın örgütsel yanlarını, yani iki örgütün birbiriyle ilişkisini, Pavli’nin bir kongre mi, bir merkez komitesi toplantısı mı olduğunu, ortada iki ayrı parti mi yoksa iki ayrı merkez komitesi mi olduğunu, iki odaktan hangisinin daha güçlü olduğunu, iki odanın Komintern ile örgütsel düzeyde ilişkilerinin ne olduğunu, bütün bunları tartıştılar. Yukarıya aldığımız bütün iltifatları sıralarlar. Ama bir soruyu sormazlar: Bu ayrılığın siyasi temeli nedir? Biz bu yazıda, var olan belgelerin izin verdiği ölçüde Muhalif TKP’nin gerek Muvafık TKP’de, gerekse Komintern’de billurlaşan Stalinist sınıf işbirliği çizgisine bir başkaldırma olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Her şeyden önce, Nâzım’ın TKP içindeki muhalefet konumunun, daha bir yönetici olarak partide ilk adımlarını atmaya başladığı TKP’nin 1925’teki 3. Kongresi’ne kadar geri gittiğini hatırlatmak gerekir.²⁵ Şeyh Sait isyanının patlak vermesinden günler sonra İstanbul’da toplanan o kongrede bile Nâzım partinin hâkim kanadının (Şefik Hüsnü ile Vedat Nedim) Kemalizme fazla yakın durduğu kanısındadır. Bu noktayı gündeme getirir ve tartışır. Kemalizm bütün parti için Türkiye burjuvazisinin temsilcisi olduğuna göre, bunun anlamı, Nâzım’ın TKP’nin artık burjuvaziye herhangi bir destek vermemesi gerektiğini savunuyor olmasıdır.

Doğmakta olan bu ayrışma, aslında Şefik Hüsnü’nün parti tarihini yeniden yazma çabasıyla bağlantılı olarak daha da geri gider. Şefik Hüsnü, TKP’nin 10 Eylül 1920’de yapılan kongre sonucunda kurulduğunu kabul etmemekte, bu kongrenin tarihi varlığını görmezlikten gelmekte, bir bakıma tarihi kendi İstanbul Aydınlik grubu ile başlatmaktadır. Oysa KUTV çıkışlı kadrolar için bu söz konusu bile olamaz. Nâzım’ın kendisinin Mustafa Suphi ve arkadaşlarına duyduğu saygıdan ve onların katledilmesi karşısındaki infialinden yukarıda söz etmiştik.²⁶ Bu çelişki, aynı zamanda, siyasi görüşlerin

²⁴ *Komintern Belgeleri*, a.g.y., KEYK’in “Türkiye Komünist Fırkası Azalarına Kominternin Açık Mektubu”, s. 164 vd.

²⁵ Bkz. *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 30 ve 37.

²⁶ Burada bütünüyle tahmine dayalı bir açıklama denemesi yapacağız. Şefik Hüsnü’nün TKP’nin tarihini yeniden yazma çabası, başka amaçları ne olursa olsun, bir düzeyde Kemalizme destek yönelişinin altyapısını oluşturma gayretine bağlanabilir. Eğer Mustafa Suphi TKP önderi değilse, 15’lerin katlinin üzerinde çok ısrarla durulması gereken bir olay olmaktan çıkarılması daha kolay olacaktır. Bu da Kemalizmle yakınlaşmayı kolaylaştıracaktır. Tekrarlıyoruz: Bu sadece sezgi düzeyinde bir açıklama denemesidir. Belgelerle sınanması gerekir. Şimdi bu sınamayı yapmak kolaylaşmıştır. Erden Akbulut ve Mete Tunçay’ın yeni yayınlanmış bir çalışması bu dönemi daha iyi anlamamızı olanaklı kılacak malzeme sunuyor. Bkz. İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlik Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne 1919-1926, Sosyal Tarih Yayınları, 3 cilt, İstanbul: 2012-2013. Biz henüz bu kaynağı ayrıntısıyla inceleyecek vakti bulabilmiş değiliz.

de aynı fay hattı üzerinden derinleşmesiyle birlikte, ileride Muvafık TKP/ Muhafız TKP ayrımını bir Aydınlık/KUTV çatışmasına dönüştürecektir.

Ama asıl büyük ayrılık 1926 Viyana Konferansı'nda ortaya çıkacaktır. Kürt isyanının karşısında çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası TKP'ye taarruz için de kullanılmıştır. Nâzım için artık TKP'nin burjuvazinin karşısına geçmesi elzemdir. Ona göre iktidara geçen burjuvazi demokratik karakterini yitirir.²⁷ Üstelik bu, Türkiye'nin demokratik devriminin bayrağını proletaryanın devralması ile sınırlanamaz, proletarya sosyalist devrim mücadelesi vermelidir.²⁸ Oysa gerek KEYK, gerekse TKP'nin Şefik Hüsnü tarafından kontrol edilen Dış Bürosu, TKP'nin, Kemalizmi anti-emperyalist karakteri dolayısıyla desteklemeye devam etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu, Dış Büro tarafından hazırlandıktan sonra Viyana Konferansı'na onaylanan, ama resmileşmesi için gerekli olan Komintern onayını 1930'a kadar alamamış olan TKP İkinci Programı için de geçerlidir. Nâzım ve yoldaşları bu programı ve onun temsil ettiği politik çizgiyi eleştirilerinin merkezine yerleştirmişlerdir.

Şefik Hüsnü'nün politik çizgisi, Komintern'in Lenin'in ölümünden itibaren adım adım geliştirmekte olduğu yeni Menşevik çizgi ile gayet uyumludur. Stalin ile Buharin'in işbirliği temelinde daha 1925'ten itibaren tutulan hat, özellikle Çin'de yerel burjuvazinin desteklenmesi sonucunda 1925-1927 İkinci Çin Devrimi'nde binlerce komünistin katledilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çizgi, daha sonra 1928'de toplanacak olan Komintern VI. Kongresi'nde, Lenin'in kurduğu Enternasyonal'in programının, dünya devrimi perspektifinin reddedilmesi, tek ülkede sosyalizm anlayışının yeni programatik norm haline gelmesi temelinde baştan aşağı revize edilmesi ile pekişecektir. Stalinist Sovyet bürokrasisinin dünya devrimi programını terk etmesi, beraberinde Çin, Hindistan, Türkiye gibi ülkelerde devrimin önüne geçmek amacıyla o ülkelerin burjuvazisinin desteklenmesine dayanan bir aşamalı devrim programı geliştirmesiyle sonuçlanacaktır. (Avrupa ülkelerinde bunun karşılığı, yükselen devrim karşısında burjuvazinin "demokratik" güçleri ile işbirliğini öngören Halk Cephesi yaklaşımı olacaktır 1930'lu yılların ortasında.) Kısacası, Stalinist bürokrasinin Sovyetler Birliği'nde kendi iktidarını tehli-

27 Y. Doğan Çetinkaya/M. Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, cilt 8: *Sol*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 299. Belirtelim ki, biz Kemalist devrimin hiçbir aşamasında kelimenin dar Marksist anlamında bir "demokratik devrim" karakteri taşımadığı kanaatindeyiz. Bkz. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, 3. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 54-123.

28 Dr. Hikmet'in ve Nail V. Çakırhan'ın Nâzım konusunda bu yolda tanıklıkları için bkz. Karaca, "*Sevdalımız Komünisttir*", a.g.y., sırasıyla s. 130-31 ve 129. Ayrıca, Dr. Şefik Hüsnü de yıllar sonra verdiği bir raporda muhalefetin "proletarya devrimi" savunduğunu belirtmiştir. *Komintern Belgeleri*, s. 289.

keye atmaktan kaçınma kaygısı, bizim gibi ülkelerde güya anti-emperyalist karakter taşıyan burjuva önderliklere desteğe tercüme olmaktadır.²⁹

Türkiye’de 1925-26’dan itibaren Şefik Hüsnü’nün savunduğu çizgi buna uygun düşerken, Nâzım’ın sosyalist devrim programı, yani proletaryanın köylülük tarafından desteklenerek iktidarı alması programı bu yeni hatta uymamaktadır. Türkiye solunun tarihini yazanlar, bizim görebildiğimiz kadarıyla, Muhafiz TKP’nin Muvafık TKP ile en başta devrimin programı ve stratejisi konusunda böylesine köklü bir ayrılık içinde olduğunu keşfedememiştir. Sadece bu da değil. Keşfetmek istememektedir. Önce ilk noktaya bakalım, sonra ikincisini ele alırız.

Keşfedememenin nedeni, iyi niyetin ürünü olduğu ölçüde, Şefik Hüsnü çizgisinin ve 1929’daki bölünmeden sonra Muvafık TKP’nin, içinde olduğu sınıf işbirliği politikasını, yani Kemalizme desteği ustalıkla gizlemesidir. Neredeyse literatürün tamamı, sadece resmi metinlere bakarak, TKP’nin bu yıllarda Kemalizme karşı eleştirel bir tavır içinde olduğu sonucuna ulaşmakta, işin garibi bunu açıklamaya da hiç zahmet etmemektedir. Oysa bu resmi belgelerde TKP’nin devrimci iman tazeleme denemelerinin hiçbir değeri yoktur. Çünkü bunlar, önce Nâzım ve arkadaşlarının parti içinde yürüttüğü muhalefet dolayısıyla, sonra da Muhafiz TKP’nin basıncı altında Şefik Hüsnü grubunun kendi sağ çizgisini gizleme taktikleridir.

Bunun ilk örneği, 1928 Komintern Kongresi’nde Ali Cevdet’in, partide iki sapma olduğunu ileri sürdüğü konuşmasıdır. Kaynaklar, Şefik Hüsnü’nün bu sadık adamının konuşmasını ciddiye alır.³⁰ Ali Cevdet’in sözünü ettiği iki sapmanın biri, 1927’de partiyi Kemalist devlete ihbar ederek kopan Vedat Nedim ile ondan bağımsız olarak partiden ayrılan Şevket Süreyya’nın temsil ettiği Kemalizme teslimiyeti öngören, tasfiyeci çizgidir. Öteki ise Nâzım’ın ve arkadaşlarının Kemalist kitle örgütlerinde yer almayı da reddeden “anarşist” çizgisi. Ali Cevdet “iki sapma” teorisiyle Şefik Hüsnü hizbinin Kemalizme desteğini bir sis perdesi arkasına gizliyor. Tarihçilerimiz de TKP Kemalizme karşı eleştirel tutum içinde sonucunu çıkarıyorlar. Yıl 1928. Tasfiyeci çizgi polisle işbirliği yaptıktan sonra çekmiş gitmiş. Parti dışında olan bu insanlardan hâlâ bir sapma diye söz etmek, aslında sol muhalefeti

29 Komintern’in VI. Kongresine sunulan program taslağının klasik eleştirisi için bkz. Lev Troçki, *Lenin’den Sonra Üçüncü Enternasyonal. Komintern Program Taslağının Eleştirisi*, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınevi, 2000. “Tek ülkede sosyalizm” programı, dünya devrimi hedefinin terk edilmesi ve komünist partilerin burjuvazinin güçlerini desteklemesi arasındaki ilişkilerin izahı için bkz. Sungur Savran, “Marksizmin Öteki Ölçek Tartışması: ‘Tek Ülkede Sosyalizm’ mi, Dünya Devrimi mi?” *Praksis*. Sayı 15, Yaz 2006, s. 207-46.

30 Örnek olarak bkz. “TKP’nin Sosyalizmi...”, a.g.m., s. 309-310.

eleştirirken Şefik Hüsnü grubunun Kemalizmin arkasında olduğunu gizlemek için yapılmış bir operasyondur. İşte yine bir yöntem sorunu! Ali Cevdet Komintern Kongresi delegelerini yanıltmaya çalışıyor. Onlar hiç olmazsa Türkiye'ye yabancı. Bizim tarihçilerimiz de onlarla birlikte kanıyor.

Ama esas büyük sorun, 1930'da Komintern tarafından onaylanıp ilan edilen İkinci Program ile ilgilidir. Literatürdeki tartışmada bu programın Kemalizm karşıtlığının altı çizilir. Gerçekten de bu program çok sol bir programdır. Ama bunun bütünüyle **Muhafif TKP'ye karşı alınmış bir savunma tedbiri** olduğu, Muvafik partinin kendi içindeki ve KEYK ile yazışmalarında ortaya çıkmaktadır.

1929 Aralık ayında Şefik Hüsnü'nün Türkiye'de muhalefete karşı vurucu gücü olarak görevlendirilmiş olan Fahri (Baytar Ali Cevdet) **bütünüyle hizip savaşına ilişkin bir mektubunda** şöyle yazıyor:

Simon [Dr. Şefik Hüsnü] ile mutabık kalındığı üzere siyasal platformumuzun güncel koşulların gereklerine uygun olarak geliştirilmiş olduğunu umuyoruz. Bu belgenin gecikmeksizin elimize geçmesinin ne denli önemli olduğunu vurgulamaya gerek bile görmüyorum.³¹

Görüldüğü gibi program muhalefete karşı bir koz olarak çok önemlidir. Ama şimdilik sadece bu kadarını biliyoruz. Ardından, 1930'da program Komintern tarafından onaylanıyor ve *İnkılap Yolu* dergisinde yayınlanıyor. Bu dergi Türkiye'ye gelince, Fahri'nin sevinci görülmeye değer:

Zorlu kavgalarımızda bizde tereddütlere yol açan, aylarca süren uzun bir sessizlikten sonra, aynı anda partimizin programını, Türkiye üzerine tezleri ve bunların eklerini ve Ferdi'nin [Şefik Hüsnü] açıklayıcı mektubunu almak bizi sevince boğdu.(...) Son zamanlara kadar, elimizde böylesi bir meşale olmadan, parti aktifinin tüm iyi niyeti, tüm adanmışlığı, tüm savaşkanlığı, arzu edilen tam etkiyi doğurmayı başaramıyordu.³²

Ama bu büyük sevincin hakiki nedenini yıllar sonra Şefik Hüsnü bir raporunda itiraf edecektir:

...dış bürosuyla mutabık bir halde Merkez Komitesi, Kemalist partinin emperyalizmle daha ilk uzlaşma adımlarını attığı dönemde kaleme alınmış ve ona karşı oportünist anlamda yorumlanabilecek, kimi hayırhah değer-

31 *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 116.

32 Aynı yerde, s. 137.

lendirmeler içeren Partinin eski eylem programı üzerinde **ilkesiz muhalefetin spekülasyon yaptığını göz önünde bulundurarak, yeni bir eylem programı hazırlanmasına karar verdi**. Milli devrime ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi durumuna ilişkin tezlerle birlikte bir eylem programı taslağı, 1930 başlarında Komünist Enternasyonal'in onayına sunuldu ve derinlemesine bir inceleme ve gerekli iyileştirmeden sonra, Komünist Enternasyonal tarafından onaylandı. TKP'nin yaşamında bir dönemece işaret eden **bu iki belgenin yayımlanması, muhalefete ve her türlü sapmaya ve Partinin içten çökertilmesi girişimine karşı mücadelenin zafere ulaşmasına büyük katkı sağladı**.³³

Burada her şey berrak olarak ortadadır. Bir parti programını nesnel gerçeklik öyle gerektirdiği için, devrimin ihtiyaçlarını doğru saptayabilmek için, işçi sınıfını doğru yönde yönlendirebilmek için değil, var olan program konusunda “ilkesiz muhalefetin spekülasyon yaptığını göz önünde bulundurarak” değiştiriyor. Muvafık TKP, devrimci karakterini yitirmeye başlamış bütün eski devrimci örgütlerin bir hastalıklı özelliğini ortaya koyuyor burada: Derdi emperyalizm ve burjuvaziye devirmek değildir, başka (bu durumda hakiki) komünistlerle uğraşmak onun için çok daha hayatidir!

İşte literatür, bu Makyavelik program değişikliğini TKP'nin sola kayması ya da Kemalizme karşı mesafeli olması anlamına çekecektir. Oysa amaç muhalefetin eski programın eleştirisi temelinde ikna ettiği işçileri ve öteki taban unsurlarını yalan söyleyerek geri kazanmaktır! Bunun bütünüyle sahte temellerde bir manevra olduğu, Komintern'in 1937'deki “desantralizasyon” kararıyla da ortaya çıkacaktır. Buna birazdan geri döneceğiz.

Muhalif TKP'nin Komintern'e 1930 yılında verdiği bir rapor, iki parti arasında siyasi program farklılığını vurguluyor. Raporun “Sonuç” bölümünün 4. Maddesinin c bendi bu bakımdan önemlidir:

Komintern tarafımızdan programımıza konulan proleter ve köylü diktatörlüğü ilkesini belirsiz bir süre içinde gerçekleştirecek bir illüzyon olarak görmüyoruz. Bu, bizim için somut bir ilkedir. Tüm yayıncılık ve örgütlenme çalışmalarını bu somut ilkenin mümkün olan kısa bir sürede gerçekleştireceği düşüncesiyle yürüyoruz. Ancak, entelektüel Doktor Şefik, Cevdet ve Halim grubu için bu ilke bir illüzyondur.³⁴

Eleştiri doğru olsun, yanlış olsun. Muhalif TKP birçok tarihçinin iddialı

33 Aynı yerde, a.g.y., s. 292-93. Vurgu bizim.

34 Aynı yerde, a.g.y., s. 158.

biçimde söylediği gibi, “aramızda politik fark yok” mu diyor, yoksa fark var mı diyor? **Demek ki, Muhalif TKP’ye göre iki parti arasında program farkı mevcuttur.**

1929 öncesinde Nâzım’ın bir başka talebi doğrudan doğruya parti içi demokrasi ile ilgilidir. Nâzım yeni Merkez Komitesi’nin bir an önce toplanacak bir kongrede seçim temelinde oluşturulmasında ısrarcıdır. 1926 Viyana Konferansı’nın aldığı bir kararı da kendine dayanak olarak kullanmaktadır. Oysa 1926’da alınan kongre kararı üç yıl boyunca bir türlü uygulanamamıştır. 1929 Pavli Adası kongresini doğuran bir neden de budur.

Parti içinde 1925’ten itibaren süregiden bir başka tartışma Türkiye’de işçi sınıfının varlığı ve eylemliliği üzerinedir. Kemalizmle işbirliğini savunanlar başından itibaren işçi sınıfının hem nesnel varlığını, hem de eylem kapasitesini küçümsemişlerdir. Nâzım ise Viyana Konferansı’ndan başlayarak³⁵ çeşitli ülkelerin işçi sınıfı hareketini örnek vermiş, nicel gelişme ile mücadele kapasitesinin otomatik bir korelasyon içinde olmadığını vurgulamaya özen göstermiş, Türkiye işçi sınıfına her zaman iyimser tarzda yaklaşmıştır.³⁶ Aynı şey Muhalif TKP belgelerinde de görülür.³⁷

Önce Nâzım’ın kişisel olarak, daha sonra da Muhalif TKP’nin kolektif olarak altını çizdiği bir nokta da, Leninist örgütlenme tarzına uygunluk, özel olarak da parti basınının önemi ve hücrelerin üretim temelli olmasıdır. Ancak bu konuda ortada bir polemik olup olmadığı ve öteki tarafın tavrının ne ölçüde farklılaştığı konusunda elde yeterli veri henüz mevcut değildir.

Böylece, elde bulunan çok sınırlı malzeme temelinde, meseleye sadece örgütsel rekabet temelinde yaklaşan birçok kaynaktan farklı olarak, iki parti arasında ciddi siyasi, teorik ve örgütlenme anlayışı farklılıkları olduğunu ortaya koymuş oluyoruz. Bunlardan elbette en önemlisi program konusundaki farklılıktır. Muhalif TKP’nin siyasi doğrultusunun Komintern’in gelişme yönüne aykırı olduğunu yukarıda ortaya koymuştuk. Bu, kendi başına Komintern’in neden en baştan itibaren Muvafık TKP’nin yanında yer alıp Muhalif TKP’ye düşmanca bir saldırı başlattığını açıklayabilir. Yine de ortada hakkında kolay kolay bir sonuca ulaşılamayacak bir mesele vardır. Muhalif TKP Komintern’in çizgisine karşıdır, ama kendisi ısrarla Komintern’in onayını almak, hatta onun Türkiye’deki örgütü haline gelmek istemektedir. Bunu nasıl açıklayabiliriz?

35 “TKP’nin Sosyalizmi”, a.g.m., s. 300.

36 Nâzım Hikmet, “Türkiye’de Amele Sınıfı ve Amele Meselesi”, *Yazılar 2 (1924-1934)*, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 13-17.

37 Yukarıda sözünü ettiğimiz Komintern’e sunulan Muhalif TKP raporunun “Sonuç” bölümündeki 4. maddenin b bendi bu soruna hasredilmiştir. *Komintern Belgeleri*, s. 158.

Burada, birkaç ihtimal vardır. İlk ihtimal, Muhalif TKP'yi oluşturan kadroların Sovyetler Birliği'nin ve Komintern'in gelişmesinin gerçek anlamını kavrayamamış olmasıdır. Bu kadrolar tarihsel olarak yepyeni bir olayla karşı karşıyadır: İlk sosyalist devrimin bürokratik yozlaşmaya uğraması. Bu orijinal olayı hemen kavramaları kolay değildi. Onların gözünde, Komintern'in yozlaşıyor olduğu hiç de açık olmayabilir. Belki de sadece Lenin sonrası dönemde hatalar yapılıyordu, Komintern eski düzgün çizgisine bir gün dönecekti mutlaka. Yani bataklığın derinliğini hesaplayamamış olabilirler.

İkinci ihtimal, Muhalif TKP'nin içinde Komintern'in Sovyet bürokrasisiyle birlikte yozlaşıyor olduğunu kavrayan ve kavrayamayan insanların birlikte var olmasıdır. Bu durumda güç dengesi veya taktik mülahazalar kavrayanları dahi bu adımı atmaya sevk etmiş olabilir.

Üçüncü ihtimal, Muhalif TKP'nin önderliğinin Komintern'in ne kadar korkunç bir yola girdiğini fark etmiş olması, ama tabanı eğitmek ve adım adım ileri çekmek için taktik nedenlerle Komintern'le bir süre boyunca iyi ilişkiler sürdürmek istemesidir.

Her halükârda, Muhalif TKP'nin Komintern'e başvurup onun disiplinine uygun davranması, otomatikman Muhalif TKP'nin Komintern çizgisine içten biçimde bağlı olduğu anlamına gelmez. Taktik olasılıklardan soyutlanmış bir politika tarihçiliği, Alis Harikalar Diyarında tarihçiliğidir!

Muvafık TKP ile Muhalif TKP arasındaki ilişkilerin zaman içindeki gelişimi, Muhaliflerin kan kaybetmesi, Muvafıkların toparlanması meselelerine girmek, bu yazının sınırlarını aşar. Ayrıca sürekli belirttiğimiz gibi bu dönemin belgeleri fevkalade eksiktir. Dolayısıyla, iki partinin arasındaki ilişkinin genel hatlarını keşfedebilmiş olsak da ayrıntıdaki gelişmeleri aynı derecede isabetli biçimde anlayabilmemiz zordur. Biz şimdi daha çetrefilli bir soruya cevap verilip verilemeyeceğine bakalım: Nâzım Trotskist miydi?

Trotskiy heyûlası

Yukarıda Komintern'in Muhalif TKP için başka sıfatların yanı sıra Trotskist nitelemesini de kullanmış olduğunu görmüştük. Bu niteleme Muvafık TKP tarafından da defaatle yapılmıştır.³⁸ Hikmet Kıvılcımlı da bir kitabında o dönemi anlatırken Nâzım'la bir konuşmalarını hikâye ediyor. Doktor,

38 Örneğin Şefik Hüsnü, Komintern yayın organlarından *Rundschau*'da 1933 yılında yazdığı bir yazıda "Nâzım Hikmet'in Troçkist muhalefet grubu"ndan söz ediyor. Aktaran: Emin Karaca, *Nâzım Hikmet Şiirinde Gizli Tarih*, 5. Baskı, İstanbul: Destek Yayınevi, 2011, s. 113. Aynı yazı Atilla Coşkun tarafından da aktarılıyor: *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, 2. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 108.

Nâzım'a ısrarla "senin için Trotçkist diyorlar" diyor, belgelerden söz ediyor diye ekliyor, ama Nâzım bunu ısrarla inkâr ediyor.³⁹ Bütün bunlar hiçbir biçimde Nâzım'ın Trotskizm ile yakından uzaktan ilişkisi olmasını gerektirmez. Çünkü dönem Komintern'in Stalinist bürokratlarının ezmek istedikleri her harekete kolayca "Troçkist" yaftası taktıkları bir dönemdir. Kaldı ki, Stalinizmin her türünün (Maoizm de dâhil) sol pozisyonları savunan hareketlere "Troçkist" damgası vurması Stalinizmin uluslararası bir hâkim sistem olarak çökmesine kadar (yani kabaca 1991'e kadar) devam etmiş bir uygulamadır.

Ne var ki, Nâzım'ın Trotskist olduğu konusunda ortada ikna edici bir delil olmaması, hiç olmazsa bir aşamada Trotskist olmadığı anlamına da gelmez. Bu konuda bazı yazarların ileri sürdüğü bazı deliller tarihi okumayı bilmemenin, yani bu yazının başından beri sözünü ettiğimiz tarihyazımı yöntem sorununun en ileri örneklerindedir. Örneğin, Hikmet Akgül, Nâzım'ın İspanya İç Savaşı konusunda Trotskizmi neredeyse Franco'cu cephenin yanına koymasını Nâzım'ın Trotskist olamayacağını kesin kanıtlarından biri olarak öne sürüyor.⁴⁰ Aynı yazar, Nâzım'ın bir bakıma "tek ülkede sosyalizm" in yeryüzündeki ilk zaferini ilan eden 1936 Sovyet Anayasası'nı göklere çıkaran bir yazı yazmasını da Trotskist olamayacağını bir delili olarak sunuyor.⁴¹ Biz Akgül'e destek olacak bir delil daha göstereyim. Nâzım yine aynı dönemde Alman faşizmi üzerine yazdığı bir yazıda Georgi Dimitrof'un ünlü faşizm tanımına ("en...en...en...") başvurmuş, tekrar ve tekrar Stalin'den alıntılar yapmıştır.⁴² Bu delili de karşı tarafa sunduktan sonra vurgulu biçimde söyleyelim ki, **bütün bunlar Nâzım'ın Trotskist olamayacağını değil, tam tersine o güne kadar Trotskizme yakın olduğunu, ya da en azından öyle algılandığını gösterir.** Akgül kendi kendine sormuyor: Bütün bunlar aynı dönemdedir, yani 1936-37 döneminde; Nâzım neden tam da bu noktada, **birdenbire hiç yapmadığı şeyler yapıyor?** Neden hiç tarzı olmadığı halde birtakım "otoriteler"den alıntı yapıyor? Neden Trotskizme bu kadar sık cepheden saldırmaya, Stalin'e ise üst üste övgüler yağdırmaya başlıyor? Birazdan göreceğimiz gibi, Nâzım Komintern saflarına dönmeye çalışmakta, bu yüzden Stalin ve şürekâsına taktik kancalar atmaktadır.

39 "O zamanki parti anlayışını açıkladım: -Sen Troçkistmişsin. -Yalan! (...) -Belki sana yalan geliyor ama, Böcür (Hasan) [Hasan Ali, namı diğer Halim-ss] yazılı belgelerin ele geçtiğini ve Komintern'e gönderildiğini öne sürüyor. Komintern tasdik etmiş.-Katiyyen yalan." Aktaran: Karaca, "Sevdalımız Komünisttir", a.g.y., s. 125.

40 Akgül, a.g.y., s. 144.

41 Aynı yerde, s. 171-72.

42 Nâzım Hikmet, "Alman Faşizmi ve Irkçılığı", *Yazılar 4 (1936)*, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 307-77.

Biz Nâzım'ın Trotskist olamayacağına dair gösterilen bütün bu “delil”lerin yöntemsel hatalarla malû olduğu kanısındayız. Bunların her birini ele alarak bir dergi yazısını ağırlaştıracak değiliz. Yalnız, Nâzım'ın Trotskist olamayacağına dair verilen delilleri kendi amaçlarımıza uymadığı için atlamış olma suçlamasıyla karşılaşmamak için, bildiğimiz kadarıyla başkalarının henüz sunmamış olduğu delillere de değinmek istiyoruz. Bunlar arasında iki tanesi önemlidir. Biri, Nail V. Çakırhan'ın Nâzım'dan koştuktan sonra KEYK'e verdiği “rapor” kılıklı “özeleştiri”de yer alan bir noktadır. Ona göre, Muhalif TKP bir aşamada bir “Kahrolsun Troçkizm” broşürü basmıştır.⁴³ Bunun için belki Çakırhan'ın belleği onu yanıltıyor denebilir. Ama yukarıda anmış olduğumuz çok önemli bir yazılı belgede, Muhalif TKP'nin 1930'da Komintern'e ilettiği raporda şu cümleler yer alır:

Çağrımız, bir muhalefetin çağrısı değildir. Ne ideolojide, ne de pratikte Komintern'in amaç ve ilkelerine hiçbir itirazımız ve muhalefetimiz yoktur. (...) Biz, sözcüğün tam anlamıyla, Türk Komünist Partisi'nin ana örgütlü güçleri ve gövdesiyiz. (...) Ankara, Adana, İstanbul, Bursa, Trakya, Lazistan gibi Türk bölge örgütlerine mensup yoldaşlar olan bizler, ideolojik ve taktiksel açıdan Komintern'in en bilinçli savaşçıları ve sadık askerleriyiz. **Troçkizme ve küçük burjuva hareketlerine fazlasıyla düşmanız.**⁴⁴

Bunlar, 1936'da Nâzım'ın Komintern'e dönebilmek için sadece manevra amacıyla kullandığı az çok belli olan bazı yazılardan vb. çok daha sahici birer delil oluşturabilir.

Şimdi de Nâzım'ın neden Trotskiy'den en azından etkilenmiş olabileceğine ilişkin bazı noktalara değinmek istiyoruz. İlk nokta, Nâzım'ın Sovyetler'deki çıraklık döneminde Lenin ile birlikte Trotskiy'e de büyük bir sevgi, hatta hayranlık duymasıdır. Bu tek başına hiçbir şey demek değildir, ama bir etkisi olabileceği de açıktır. İkincisi, Muhalif TKP'nin unsurlarının zaman zaman Trotskiy'in önderliğindeki Uluslararası Sol Muhalefet ile ilişkilendirilmesidir. Şefik Hüsnü, erken bir aşamada, daha parti bölünmeden önce, sonradan Nâzım'ın Muhalefet'te yoldaşları olacak olan Laz İsmail ile Hüsamettin Doğru'nun (her ikisi de Nâzım'ın KUTV'dan arkadaşıdır) “uluslararası muhalefetin cephaneliğinden ödünç alınmış” kavramlarla, mesela “bürokratik dejenerasyon” (dejenerasyon = yozlaşma) kavramıyla düşündüğünü iddia eder.⁴⁵ Üçüncüsü, Pavli Kongresi Haziran 1929'da düzen-

43 *Komintern Belgeleri*, .a.g.y., s. 191.

44 *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 145 vd. Vurgu bizim.

45 Aynı yerde, s. 100.

lenmiştir. Trotskiy ise İstanbul'a Şubat 1929'da sürgüne gönderilmiştir. Dr. Hikmet yukarıda alıntılanan anılarında şunu da söylüyor: "...o sırada Türkiye aydınları arasında Heybeliada misafiri Troçki'den epey kalıntılar doluştuğu ortadaydı."⁴⁶ Doktora özgü dilin bir azizliği olsa gerek, bu cümlelerin tam olarak ne dediğini anlamak biraz zor. Ama Trotskiy'in İstanbul'da iken bazı aydınları etkilediği, hatta onlarla görüştüğü iması olduğu açık. Doktor Hikmet'in bu tanıklığını ciddiye almamak için bir neden yok. Ama ekleyelim ki, tarihi belgeler henüz böyle bir olguya ilişkin temelleri de sağlamıyor. Bunun araştırılması, Türkiye komünizminin tarihi açısından oldukça önemli. Trotskiy'in mesela Ekim devriminden sonra hiç gitmediği ABD'de bile 1930'lu yıllarda aydınlar üzerinde ne kadar büyük etki yaptığı hatırlanırsa (koskoca bir grup aydın tarihe "New York entelektüelleri" olarak geçmiştir, yani Trotskiy sempatanları olarak!), dört yıl kaldığı İstanbul'da, koşullar elverdiyse nasıl bir iz bırakacağını tahmin etmek mümkündür. Hele ne yaman bir hatip ve ajitatör/propagandist olduğu hatırlanırsa. Elimizde Dr. Hikmet'in gizemli cümlesinden başka hiç veri yok. Trotskiy'le görüşmeyi isteyen komünistlerin bile, Kemalist diktatörlük koşullarında bunun çok riskli olacağını düşünüp bu olasılığı zorlamaktan vazgeçmiş olması da mümkündür. Ama bir küçük bilgi var! Vâ-Nû, tam tamına Nâzım'ın can arkadaşı, komünist militanlığı terk ettikten sonra gazeteciliği seçmiştir. İşte o Vâ-Nû, Trotskiy ile gazeteci sıfatıyla görüşmüştür. Bunu kendisi anılarında anlatır.⁴⁷ İnsanın aklına bu görüşmenin daha sonra başka amaçlarla başka görüşmelerin kapısını açmış olabileceği ihtimali kaçınılmaz olarak geliyor!

Bunların hepsi şimdilik olasılıklar. Bu konuda derinlemesine araştırmaların gerekli olduğu gerçeğinden başka sağlam hiçbir sonuca ulaştıramaz bizi. Ancak ortada bir gerçek var. O da şu: Muhafif TKP ve Nâzım **Stalinizme kesinlikle bir tehdit olarak görünmüştür**. Bunun o kadar çok kanıtı vardır ki, bu yazı sınırları içinde sadece ancak bazılarına değinebileceğiz.

Bir kere, Nâzım ve Muhafif TKP Komintern'de kalabilmek için ellerinden geleni yaptıkları halde Komintern onlara ilk günden itibaren düpedüz saldırmış, sonunda da birçoğunu ihraç etmiştir. Nâzım Hikmet ihraç edilenlerin arasındadır. Yani şu ya da bu nedenle Nâzım Komintern'de kalmak istemiştir, ama Komintern Nâzım'ı içinde tutamamıştır.

Yukarıda aktarılan Dr. Hikmet-Nâzım Hikmet diyalogunun sonlarına doğru, Doktor Nâzım'a kendini kanıtlamak için Sovyetler Birliği'ne gitmeyi

46 Aktaran: Karaca, "*Sevdalımız Komünisttir*", a.g.y., s. 125. Doktor'un belleği kendisini yanıltıyor: Trotskiy Heybeliada değil Büyükkada misafiriydi.

47 Vâ-Nû, a.g.y., s. 307.

tavsiye ediyor. Bundan sonrasını Doktor'dan dinleyelim:

- Beni öldürürler Hikmet orada! Hiç beklemiyordum bu itirafı.
- Hadi canım sen de... ettim. Başka öldürecek adam mı bulamadılar.
- Vallahi öldürürler. Sağ komazlar.⁴⁸

Bu konuşma her şeyden önce bu diyalogu aktarırken Nâzım'la sürekli alay eden Doktor'un olan bitenden hiçbir şey anlamadığını, Stalinist sistemi hiç ama hiç kavrayamadığını, Nâzım'ın ise gayet gerçekçi olduğunu kanıtlıyor. Dr. Hikmet gibi birinin Sovyetler Birliği'nde Stalinist bürokrasinin has komünistlere neler yapabileceğini kavrayamaması komünist tarihin en büyük trajedilerinden biridir. Tarih, birazdan göreceğimiz gibi, bunu Doktor'a çok ağır bir dersle öğretecektir. Türkiyeli komünistler de Stalinist bürokrasinin uluslararası komünist avından paylarını almışlardır. Muhalif TKP'de iken 1935'te Muvafık TKP'ye geçen, Nâzım'a ihanet etmiş olan Nail V. Çakırhan çok ileri bir tarihte, 2000'li yıllarda, Can Dündar'a şöyle diyor:

Kolay mı Stalin zamanında Sovyet Komünist Partisi'nin verdiği kararların dışına çıkmak... Sibiryaya da gider, kurşuna da gider. Nitekim kurşuna dizilmeyen olmadı değil ki; doktor Cevdet kurşuna dizildi. Sibiryaya giden pek çok insan var o sırada. TKP'den, belki 200 kişi.⁴⁹

Çakırhan ne dediğini iyi biliyor olmalı. Çünkü Nâzım'dan koptuktan sonra Sovyetler Birliği'ne gitmiş, bir de yüz kızartıcı bir itirafçı tarzı "rapor" vermiş.⁵⁰ Herhalde kurşuna dizilmekten veya Sibiryadan kurtulmak için olsa gerek!

Nâzım'ın parti yoldaşı, çok dokunaklı bir şiirinin de konusu olan Hacıoğlu Salih'in (bu konuya aşağıda Nâzım'ın Sovyet dönemini ele alırken döneceğiz) eşi, kendisi de TKP üyesi olan Sabiha Sümbül de bir aşamada Moskova örgütüne verdiği bir yazılı belgede Stalin, Beria ve Laz İsmail iş-

48 Aktaran: Karaca, "Sevdalınız Komünisttir", a.g.y., s. 129.

49 Can Dündar, *Nâzım*, 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 24. Bu Dr. Cevdet'in Şefik Hüsnü'nün sağ kolu Ali Cevdet (Fahri) olup olmadığı konusunda elimizde bilgi yok. Bunu keşfetmek önemli, çünkü Stalinist sistemin nasıl kendi adamlarını da günün gelince muhaliflerle aynı muameleye tâbi tuttuğunu gösteren bir başka örnek olur.

50 Bkz. dipnot 9.

birliğiyle⁵¹ Türkiyeli komünistlere neler yapıldığını anlatıyor.⁵²

Dahası var. Ortada bu tür baskıların belgesi var. Sadece genel olarak değil, Türkiye komünistleri ile ilgili olarak. Muhalif TKP'nin KEYK'e rapor vermek için Sovyetler Birliği'ne gönderilen temsilcisi Tufan için bakın Halim (Hasan Ali Ediz) ne diyor:

Tufan'a gelince, açıktır ki uzun süre dinlenmeye çok ihtiyacı var. Eminiz ki bu ihtiyacı siz de hemen görmüş ve onu bu amaçla **kırsal kesimdeki bir kuruma** göndertmek için gerekeni yapmışsınızdır. Aylar boyunca orada sağlığına kavuşması olanağını ona sağlamak her açıdan mükemmel olacaktır.⁵³

“Kırsal kesim”, yani Sibiryaya! Küçük Stalin'ler!

Ama kurmaca olduğu halde en önemlisi, Vedat Türkali'nin bir romanında yer alıyor. *Tek Kişilik Ölüm* romanının Pavli Adası toplantısında bulunmuş olan karakteri İlyas Tartan bir aşamada şöyle diyor:

Bir ozanın düş gücü gizli çalışmalara parıltı da kazandırır, sayısız belalar da getirir. -Sayısız belalar da geldi sonra!- Komintern'in karşı çıkışıyla Nâzım'ın en yakın çevresinde bile çözülme olmuştu. Nâzım'ın Moskova'ya gönderilen temsilcisi (Tufan mıydı?) önce öldürülmüş, sonra da Taşkent'e sürülmüş diye duyuldu. Nâzım'ı dinlemek için Moskova'ya çağırdılar, gitmedi. Nâzım da, kimi yoldaşları da, bütün dünya partilerine 'Polis Sosyalist' olarak duyuruldu Kominternce! İyi ki de gitmedi diyordu İlyas Tartan; **gitse öldürürlerdi!**⁵⁴

Okur, Vedat Türkali'yi romancı olarak tanımakla, hatta sosyalist olduğunu bilmekle birlikte, TKP'de uzun yıllar faal olmuş bir militan olduğunu bilmeyebilir. Üstelik Türkali romanlarında TKP'nin gizli tarihini yazan bi-

51 Laz İsmail (İ. Bilen, Marat, Erdem) erken bir aşamada muhalefette Nâzım'ın yanı başındadır, ama Komintern'in tavrı karşısında birçokları gibi o da döner. 1937'den itibaren de hayatının sonuna kadar TKP'nin en koyu Stalinisti olarak kalacaktır. 1973'ten 1983'te ölene kadar TKP Genel Sekreteri olan İ. Bilen hakkında bkz. Burak Gürel/Fulya Özkan, “İsmail Bilen (Laz İsmail)”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 8: *Sol*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 294-309.

52 Aktaran: İhmalyan, a.g.y., s. 268.

53 *Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 136. Vurgu bizim.

54 Aktaran: Emin Karaca, *Tepeden Tırnağa Nâzım Hikmet*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2010, s. 147-148. Vurgu bizim.

risidir.⁵⁵ *Tek Kişilik Ölüm*'deki bu satırların Türkali'nin kendi kanaati olarak okunması roman okuma adabına uymaz, ama parti içinde bir fikir akımını temsil ettiği muhakkaktır. Türkali'nin siyasi hayatının önemli bir süresi boyunca "Doktorcu" olduğu, bugün de Doktor'a hâlâ büyük saygı ile yaklaştığı göz önüne alındığında, Doktor'un, yukarıda yapmış olduğumuz aynı konudaki alıntıda Nâzım'a, onu küçük düşürmek amacıyla, "Başka öldürecek adam mı bulamadılar" diye sorması, bu yetmezmiş gibi bir de "...ettim" diye aktarması, aslında kendi kendisini küçük düşürmek oluyor!

Nâzım, Stalinist bürokrasinin o kadar canını yakmıştır ki, ortamı tanıyan birçok tanık açısından bakıldığında, muhaliflerin başına gelenlerin ötesinde Nâzım'ın kendisinin de öldürülmesi söz konusu edilebilmektedir.

Özetlersek, Nâzım'ın, sadece bir aşamada geçici olarak bile olsa, Trotskist olmuş olması **düşük bir olasılıktır**. Ama Trotskist olup olmaması, bu tablo çerçevesinde ikincildir. **Nâzım, Stalinist bürokrasinin yükselişinden ve iktidara geçişinden sonra Türkiye'nin ilk devrimci Marksistidir!**⁵⁶

4. Birinci tutsaklık dönemi (1936-1951)

1930'lu yılların ortalarından itibaren Nâzım Stalinizmle, Stalinist bürokrasinin dış politikasının basit bir aracı haline gelmiş olan Komintern ile ve Muvafık TKP ile uzlaşma yoluna girmiştir. Bunun nedenini ya da nedenlerini, henüz elimizde yeteri kadar veri olmadığı için bilemiyoruz. Burada sadece bazı doğrulanmayı bekleyen hipotezler ileri sürebiliriz. Bir kere, Komintern'in ezici gücü karşısında pes etmiş olması en büyük olasılıktır. Komintern Muhafız TKP'ye sonuna kadar ve çok ağır iddialarla karşı çıktığı için Nâzım'ın en yakınındaki birçok militan zamanla ondan kopmuştur. Tablo gerçekten çarpıcıdır. Daha sonra 1960'lı yıllarda genel sekreter olarak görev yapacak olan Zeki Başımar Komintern'in ihraçları başlar başlamaz erkenden ayrılır hareketten.⁵⁷ Nâzım'a daha KUTV'dan beri çok yakın olan Hüsamettin Özdoğu ve Laz İsmail Muvafık TKP'ye geri döner. Nâzım'ın büyük emek verdiği Nail V. Çakırhan Komintern'e Nâzım'ı aşağılayan bir "rapor" sunar. Muhafız TKP'nin Komintern nezdinde sözcü olarak saptadığı Tufan (Alyanak Fuat) dahi özeleştiri vererek karşı tarafa geçer.⁵⁸ Bütün bun-

55 Örneğin kendisinin başyapıtı olarak gördüğü iki ciltlik *Güven* romanı bütünüyle ikinci Dünya Savaşı yıllarında TKP'nin öyküsü etrafında kurgulanmıştır.

56 Devrimci Marksist kavrayışın ulusal soruna ilişkin (Leninist) politikalarının bu önermeye dâhil olmadığını aşağıda göreceğiz.

57 "TKP'nin Sosyalizmi", a.g.m., s. 304.

58 Vedat Türkali de yukarıda aktarılan pasajda meseleyi böyle anlatıyor: "Komintern'in karşı çıkışıyla Nâzım'ın en yakın çevresinde bile çözümlenmişti."

lar 1933'e rastlar. Muvafık TKP'nin yönetici kadroları Cumhuriyet'in 10. yılı affından salıverilmişlerdir. Buna karşılık Nâzım ve birkaç başka Muhalif TKP yöneticisi henüz 1933'te mahkûm oldukları için ancak bir sene sonra hapisten çıkabilecektir. Bu, dengeyi bir ölçüde değiştirmiştir.

Muhalif TKP yüksek düzeyde işçi ağırlıklı bir örgüttür,⁵⁹ ama bu işçi militanlara ne olduğuna dair elimizde bir veri henüz yok. Daha ziyade önde gelen kadrolar hakkında bilgimiz var. Yine de şunu varsaymak yanlış olmaz: Bir örgütün yönetici kadroları birer birer uzaklaşmaya başladığında fabrika hücreleri de bundan ciddi şekilde etkilenecektir. Kısacası, Nâzım Komintern'e rağmen devrimci bir mücadele yürütmenin olanaksız olduğunu düşünerek, bütünüyle âtıl kalmaktansa hiç olmazsa uzlaşarak Muvafık TKP içinde çaba göstermenin doğru olduğuna karar vermiş olabilir.

Nazizmin yükselişi ve Nazi Almanya'sının Türkiye'de etkisinin gittikçe daha fazla hissedilmeye başlaması da Nâzım'a acil sorunlarla dolu bu dönemde iç kavgalardan uzak durarak esas görev üzerinde yoğunlaşmak gerektiğini düşündürmüş olabilir.

Başka bilmediğimiz nedenler de söz konusu olabilir. Ama bir noktayı açık yüreklilikle saptamak gerekir. Nâzım 1936'dan itibaren Stalin'e övgülerle dolu bir dizi metin yazarak, Muvafık Parti'ye haberler yollayarak vb. Komintern çizgisine geri döndüğünde buna çok da şaşırılmamak gerekir. 1930'lu yıllar, sadece Nâzım gibi Ekim devriminin öğrencisi olan kadroların değil, bizzat kişisel olarak bu devrimin ateşinde çelikleşmiş nice Rus Bolşevik kadronun da, Stalinizmin gülünç teori ve programına karşı yıllarca Sol Muhalefet ve daha sonra Uluslararası Sol Muhalefet saflarında mücadele ettikten sonra o çizgiye teslim olduğu yıllardır. Daha açık söyleyelim: eski Bolşevik kuşağının önde gelen bütün temsilcileri ya Stalin'in kamplarında veya ajanlarınca katledilmiş, ya da onun çizgisine teslim olmuştur. Trostkiy o kuşak Bolşevikler arasında Lenin'in devrimci enternasyonalist mirasını bürokrasinin tasallutuna karşı **tek başına** savunmak zorunda kalmıştır. Bu durumda, Nâzım'ın da Stalinizmle uzlaşmış olmasının anlaşılması zor olmasa gerek.

İşin acı yanı şudur. Nâzım, Muvafık TKP'ye tam da bu partinin Komintern'in komutası altında tarihinin en gerici politikalarından birini uygulamaya geçtiği anda yüzünü dönmektedir. Bu politika, "desantralizasyon" (yani merkezden uzaklaşma) veya "separat" (yani ayrı durma) olarak anılır ve 1937 başında uygulamaya konulmuştur. Anlamı, TKP'nin kendini büyük ölçüde tasfiye etmesi, TKP kadro ve militanlarının CHP'ye yakın yapılar

59 Bkz. *Komintern Belgeleri*, s. 144 vd.

içinde çalışmaya geçmesidir. Gerekçesi ise, doğrudan doğruya Komintern'in 1935 tarihli VII. Kongresi'nde benimsediği Halk Cephesi politikasının Türkiye'ye uygulanmasıdır. Uluslararası komünist hareket yükselen faşizme ve Nazizme karşı burjuvazinin "demokratik" ya da "anti-faşist" kanatlarıyla işbirliği yapmalıdır. Bunun Türkiye'ye yansması CHP içinde çalışmadır.

Tarihin ironilerinin sınırı yok. Separat kararı, her şeyden önce, Komintern'in ve Muvafık TKP'nin iğrenç ikiyüzlülüğünü bütün çirkinliğiyle teşhir etmiştir. Sadece yedi yıl önce, 1930'da, Muhalif TKP'nin etkisini azaltmak için tamamen mürai bir tarzda benimsenen Kemalizme muhalefet politikası Muhalif TKP'nin altı oyulduktan sonra kinik bir tarzda terk edilmektedir!

Öte yandan, bütün bu dönem boyunca Nâzım için edilmedik hakaret bırakmayan, onu "polis", "hafiyeye", "Menşevik", ama bu bağlamda en önemlisi "Kemalizmin adamı" ilan eden kadroların separat politikası kabul edilir edilmez ne yaptıklarına bakmak insanın içine acı veriyor. Şefik Hüsnü devlete siyasetle uğraşmayacağına dair güvence vererek sürgünden Türkiye'ye döner. Tarihin ironisi dedik. Bu kadar boyun eğmiş bir sosyalisti bile devlet 1938'de daha da burnunu sürtmek için askere alacaktır!⁶⁰ Şefik Hüsnü'nün tevellüdü 1887'dir! Zeki Baştımar ve ötekiler ise legal politika yapmak üzere geri gelirler. Ne yapacaklardır? Kemalizmle el ele çalışacaklardır. Oysa Nâzım "Kemalizmin adamı" idi! Şefik Hüsnü'nün Nâzım ile mücadele etmesi için özel olarak görevlendirdiği iki şahsiyetten biri olan Halim ise daha da öteye gider. Yıllarca Nâzım'a karşı Komintern'in buldogluğunu yapan Halim (Hasan Ali Ediz) ile arkadaşı Eczacı Vasıf birkaç yıl sonra komünist politikadan çekilirken ileride başları belaya girmesin diye polise ve MAH'a (MİT'in atası) dilekçe verecek kadar alçalırlar!⁶¹

Ciddi bir komünist olan ve hayatının sonuna kadar (Stalinizmin çarpıklığından muzdarip de olsa) mücadeleye devam eden Doktor Hikmet'in yargılarında ne kadar çok yanıldığının bir başka örneğidir bu. Doktor, Nâzım'ın Marksizmi "eğreti bir gömlek gibi giymiş küçük burjuva bir aydın" oldu-

60 Akgül, a.g.y., s. 233.

61 Bu öykü kaynaklarda çok karışıktır. Erden Akbulut'a göre, Nâzım ve Muhalif TKP ile mücadele sırasında Muvafık TKP içinde ipleri elinde tutan üçlüden Şefik Hüsnü yurtdışında kalmış olduğu için, ülke içinde işi yürüten Halim (Hasan Ali Ediz) ve Fahri (Baytar Ali Cevdet) olmuştur. (*Komintern Belgeleri*, a.g.y., s. 140). Hikmet Akgül'e göre, söz konusu ikili Hasan Ali Ediz ile Eczacı Vasıf'tır. (a.g.y., s. 140). Emin Karaca ise, Dr. Hikmet'e de referansla "triumvira"yı Şefik Hüsnü, Hasan Ali ve Eczacı Vasıf olarak aktarıyor (*Gizli Tarih*, a.g.y., s. 122-23) Şayet Eczacı Vasıf ile Baytar Ali Cevdet aynı insan ise, bütün anlatımlar birbiriyle tutarlıdır. Ama öyle değilse, mesele- nin daha derinlemesine araştırılması gerekir. Her halükârda, MAH'a dilekçe veren ikili Ediz ve Eczacı'dır.

ğunu iddia etmiştir bir aşamada. Ona karşı, Şefik Hüsnü'yü, Halim'i, Eczacı Vasıf'ı savunmuştur. Oysa daha sonra anılarında en azından son ikisini yerden yere vurmak ihtiyacını hissedecektir.⁶² Zaten Doktor'un kendisi de kısa süre içinde partiden dışlanacaktır. 1971'de 12 Mart darbesinden kaçarak Bulgaristan'a sığındığında, ölümcül hasta olduğu halde kabul edilmeyecektir. O dönemde partinin önemli liderlerinden olan İ. Bilen kendine rakip istemez! Nâzım "beni öldürürler" dediğinde alay eden Doktor, kendisi Stalinizmin konukluğundan yararlanamamıştır!

Nâzım'ın 1936'dan itibaren hayatına önce separat kararı, sonra da hapislik damgasını vuracaktır. *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında Abdullah Köktürk Donanma Davası'nı ayrıntısıyla ele alarak bu hapisliğin temellerini ortaya koyuyor. Nâzım'ın, aralarında Doktor Hikmet de olmak üzere, bir dizi başka komünist kadro ile birlikte çok ağır hapis cezalarına çarptırılmış olması, separat kararının ne denli gülünç, ne denli yanlış, ne denli canavarca olduğunu ortaya koyar. Yanlış, çünkü karar birçok önde gelen komünisti yıllar boyu işçi sınıfından kopuk, yalıtılmış biçimde yaşamaya mahkûm etmiş olmaktadır. Gülünç, çünkü burjuvazinin "demokrat" kanadı diye Komintern bula bula tek parti dönemi Kemalist diktatörlüğünü bulmuş ve bu hapis cezalarıyla cevabını almıştır. Canavarca, çünkü komünist kadroları gevşekliğe iterek ağır cezalarla karşılaşmalarına yol açmıştır. Nâzım Hikmet'in cezaevi döneminde bir edebiyatçı ve şair olarak müthiş bir üretkenlik sergilemiş olması, bununla yetinmeyip cezaevinde tanıştığı birçok insanı yetiştirmiş olması (ilk akla gelen önemli isimler Orhan Kemal, ressam Balaban, Kemal Tahir'dir),⁶³ bir **komünist militan olarak** 13 yıla yakın bir süre etkisizleşmiş kaldığı gerçeğini gizlememeli. Nâzım'ın cezaevinden çıktıktan sonra da, 1951'de sığındığı Rusya'da da eski militanlık düzeyini sergileyememiş olması, bunun Türkiye komünist hareketi için ne kadar büyük bir kayıp olduğunu gösteriyor.

Bu dönemde Nâzım'ın eski daha radikal, daha sol siyasi görüşlerinden uzaklaşarak, adım adım Stalinist hareketin uluslararası komünist hareket içinde yaydığı, sınıf işbirlikçi, sosyalist devrim hedefini bilinmez bir geleceğe erteleyen, Sovyetler Birliği'nin savunulmasını bütün hedeflerin önüne geçiren, bu yüzden vıcık vıcık pasifizm kokan bir barış politikasını bütün

62 *Gizli Tarih*, a.g.y., s. 122.

63 Nâzım'ın başkalarını yetiştirme tutkusu, kendinden büyük insanların eğitimine de katkıda bulunmak gibi alışılmadık sonuçlara yol açar. Kendisinden tam tamına 10 yaş büyük olan Muh-sin Ertuğrul'un sinema ve tiyatro alanlarında gelişmesini sağlamak için 1920'li yıllarda onu Moskova'ya davet ederek orada onun en büyük olanaklara kavuşabilmesi için çırpınmıştır. Bu öykü bu sayımızda Hikmet Yaşar Yenigün anlatıyor.

“komünist” partilerin uluslararası politikasının merkezine yerleştiren, her ülkenin “komünist” partisini, Sovyetler Birliği’nin o ülke ile ilişkilerinde bir dama taşı derekesine düşüren, her birinin o ülkenin siyasi yelpazesinde “kabul gören” bir köşeye yerleşmekten daha geniş bir ufka sahip olmadığı, tepeden tırnağa sağcı politikaları benimsediğini görüyoruz. Yani açık yüreklilikle teslim etmeliyiz ki, Nâzım’ın bu dönemde bir komünist olarak günbegün savunduğu politikalar **devrimci Marksist bir karakter taşımaz**. Bunun ne kadarının bu politikalara gerçekten inanarak, ne kadarının sadece Nâzım çok katı bir parti disiplini anlayışına sahip olduğu için demokratik merkezizetçiliğe uyma dürtüsüyle yapıldığını ancak uzun araştırmalar sonucunda gelecek kuşaklar belki öğrenebilecek, belki de hiç öğrenilemeyecek. Ama hangi mekanizmaların işleyişiyle olursa olsun, **Bolşevik, tutsak olmuştur**.

Savunulamayacak hatalar

Birinci tutsaklık döneminde Nâzım’ın yaptığı üç hata vardır ki, bugün bile burjuvazinin ideologları elinde onun aleyhine kullanılabilir. Bunlara sahip çıkmak devrimci Marksistler için mümkün değildir.

Bunlardan biri, Nâzım’ın 1937 yılında Şevket Süreyya Aydemir aracılığıyla Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ve ardından İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ile yaptığı görüşmelerdir. Bu olay çok çeşitli spekülasyonlara yol açmıştır. Girişimin Nâzım’dan mı, kendi kafasına göre hareket eden Şevket Süreyya’dan mı, yoksa gençlik ve aydınlar üzerinde müthiş bir etkisi olan şairi evcilleştirmek amacıyla Şevket Süreyya’yı araya koyarak onu kendi yanına kazanmaya çalışan devletten mi geldiği dahi bilinmemektedir. 1930’lu ve 40’lı yıllarda bu, Kemalist devletin solculara daima uyguladığı bir politik taktik olmuştur. Her iki Şükrü de görüşmede Nâzım’ı cumhuriyete kendi tarzında hizmet etmeye çağırmıştır. Ancak görüşmelerin hepsi şifahidir. Nâzım’ın kendi anlatımı mevcut değildir. Geri kalan bütün anlatımlardan, yanlış olacakları ve özel amaçlar güdebilecekleri için kuşku duymak gerekir. Ama aksi kanıtlanmadıkça bu görüşmelerin yapılmış olduğundan şüphelenmek doğru olmaz.

Nâzım açısından bu görüşmelerin eski KUTV yoldaşı Şevket Süreyya’nın veya TKP eski genel sekreteri Vedat Nedim’in bir aşamada yapmış olduğu gibi, kendini devlete pazarlamaya çıkmak anlamını hiçbir an taşımadığından emin olabiliriz. Solun kendi içinde bile Lenin’den öğrendiği komünizmi terk etmeyi kabul etmeyen Nâzım’ın Kemalist devletin bazı yetkililerinin cilvelerine kanması söz konusu olamaz. Bizce elde belge olmasa da Nâzım’ın ne yapıyor olduğu berraktır: Nâzım separat (desantralizasyon) kararını **man-**

tıksal sonuçlarına götürmekte, CHP ile çalışarak kendi davası ve halk için neler yapılabileceğini araştırmaktadır. Özellikle kendisinin Anadolu'ya çıkmasına devletin yardımcı olma önerisi, daha sonraki dönemde komünist partinin amaçları uğruna kullanılabilir yaygın ilişkilerin temeli olarak bir aşamada Nâzım'a çekici bile gelmiş olabilir. Nâzım'ın "geniş cephe" politikası izlediğinin muhatapları da farkındadır. Bakın CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya Nâzım'ı ne ile kandırmaya çalışıyor:

Şükrü Kaya Bey, Nâzım'a; "Türkiye büyük bir hızla Mareşal F. Çakmak inisiyatifi ile faşizme doğru kaymaktadır. Ben bütün gücümle bunu önlemeye çalışıyorum. Fakat buna gücüm yetmiyor. Beni devirdikleri anda Türkiye faşizmin kucağına düşecektir. Faşizm geldiği an, benden evvel siz tasfiyeye uğrarsınız. Bu itibarla sosyalistlik, komünistlik propagandasını bırakın. Faşizme karşı mücadelede bana yardımcı olun" şeklinde konuşmuş.⁶⁴

Burada separat kararının arkasındaki saike bire bir yanıt veren bir burjuva politikacısını görmemek mümkün mü? Ama son tahlilde Nâzım'ın onuru bu tür ilişkileri kaldırmadığı içindir ki bütün teklifleri reddetmiştir. İlk eşi Piraye Hanım'ın oğlu olan yayıncı Memet Fuat şöyle anlatıyor:

Nâzım Ankara'dan İstanbul'a istediğini elde edememiş olarak dönmüş, başından geçenleri Piraye'ye aktarırken, devletin olanaklarını kullanıp kendi kafalarına göre bir şeyler yapmaya kalkanların, sonunda nasıl devlete yenik düştüklerini elle tutulurcasına gördüğünü söylemişti.⁶⁵

Bu konuda Kemalist rejimin önde gelen bir isminin tanıklığı çok önemlidir. İstiklal Mahkemesi savcısı, o dönemin Halk Evleri Başkanı Necip Ali'nin kendisine anlattıklarını sosyolog ve tarihçi Niyazi Berkes'ten dinleyelim:

Nâzım Hikmet'ten söz açtı. İddiasına göre, Parti [CHP-ss] kendisini, onu hapisanede ziyaret ederek kandırmaya memur etmiş (...) 'Azizim' dedi, 'Konuştum, konuştum, diller döktüm. Her türlü vaatlerde bulundum. Onu ne pahasına olursa olsun kazanmalıydık. (...) Onu kazanabilseydik, hem büyük bir şair kazanırdık, hem de komünistliğini yok ederdik. (...) Azizim bana mısın demedi. Kaya gibi adam. Hiçbir menfaat karşısında eğilmeye-

64 Aktaran: Karaca, "Sevdalınız Komünisttir", s. 199.

65 Memet Fuat, *Nâzım Hikmet. Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri*, İstanbul: Adam Yayınları, 2000, s. 217.

cek bir adam. Niyazi, bizde öyle adam yok. Şu Behçet Kemal gibi soytarılarla iş mi olur’.”⁶⁶

Bütün bunları bilmek önemlidir. Ama Nâzım’ın komünist kasabı bir emniyet müdürü ve bütün polis ve istihbaratın siyasi sorumlusu olan İçişleri Bakanı ile görüşmesi, ilkiyle içki sofrası paylaşması, artık gerisinde uzunca bir militanlık deneyimi olan bir komünist için affedilemeyecek bir hatadır.

İkinci bir sorun hapisten kurtarılması için Atatürk’e “adalet istediği” için yazdığı mektuptur. Mektup birçok kaynakta bir bütün olarak alıntılanmış için yer kaygılarıyla buraya almayacağız.⁶⁷ Ama iki şey açıktır. Birincisi, Nâzım Atatürk’ü büyük bir devrimci olarak selamlamakta, onun eserine ve ona inanmış olduğunu söylemektedir. Bu, Nâzım’ın TKP içinde Kemalizm konusundaki en eleştirel önder olmasıyla, Mustafa Suphi’ler sorununa yaklaşımıyla, burjuvazinin iktidara geçince devrimciliğini yitirmiş olduğu konusundaki yargısıyla hiçbir şekilde tutarlı değildir. İkincisi ve belki de daha önemlisi, mektup, Atatürk’ün eserlerine karşı çıkmayı, yani kendisinin, Nâzım’ın suçlandığı gibi onu devirmek amacıyla bir isyan hareketi örgütlemeyi ancak insan “deli, serseri, mürteci, satılmış, inkılap ve yurt haini” olduğu takdirde mümkün gören bir dil kullanıyor.⁶⁸ Başka bir şekilde söylenirse, Türkiye’de burjuva devletine karşı bir devrim örgütlenmesini bütün bir tarihi dönem için (hem de çok aşağılayıcı kelimelerle) dışlamış oluyor.

Bu mektup konusunda da olayın gerçekte nasıl yaşandığını bilmiyoruz. Mektubun Nâzım’ın eniştesi olan, Kemalist rejimin makbul adamı Ali Fuat Cebesoy’un Nâzım’ın annesi ve teyzesi ile birlikte geliştirdiği bir hapisten kurtulma senaryosunun ürünü olduğu az çok kesin. Bu yüzden mektubu Nâzım’ın kendisinin kaleme almamış olması ihtimali bile çok yüksek. Ama uzun yıllar boyu hapiste yatmak yerine affedilme vaadi olsa bile, Nâzım gibi bir komünistin böyle bir mektubun kendi imzasıyla yollanmasını kabul etmesi gerçekten utandırıcıdır. Gelecek belki de bu mektubun sahte bir belge olduğunu ortaya koyacaktır. Ama o zamana kadar gerçekliğini varsaymak zorundayız. Hiçbir şekilde sahip çıkamayız. Nâzım’ın hayatında gösterdiği en büyük kişilik zaafı herhalde bu olaydır.

Üçüncüsü, hapisten kurtulmak için yine aynı dönemde bir başka “dilekçe” daha vermiştir Nâzım. Bu biraz daha örtüldür, çünkü bir şiirinin içinde gizlenmiştir. Ama şiirini de özgürlüğünü kazanmak uğruna çarpıtmayı göze

66 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, s. 82-83. Aktaran Akif Kurtuluş, a.g.m., s. 326-27.

67 Merak edenler bu sayıda Abdullah Köktürk’ün yazısında mektubun tamamını okuyabilirler.

68 Memet Fuat, a.g.m., s. 240.

Devrimci Marksizm

alması bakımından ilkinden bile daha kötü olarak görülebilir. 1938 yılında, Harp Okulu ve Donanma davalarından 25 yıl hapis cezasına çarptırıldıktan sonra Nâzım aynı davalardan yargılanan diğer komünistlerle birlikte şimdi Sultanahmet'te çok lüks bir turistik otel haline getirilmiş olan eski İstanbul Tevkifhanesi'nde yatarken Kuvayı Milliye Destanı'nı yazmaya başlamıştır. Şiirin ilk mısraları, yukarıda da belirttiğimiz gibi, burjuvazinin önderliğindeki bir yurtsever savaşta işçi, köylü ve emekçilerin öyküsünün ele alınacağını ifade eder. "Onlar" başlığını taşıyan bu şiir şöyle açılır:

Onlar ki toprakta karınca,
suda balık,
havada kuş kadar
çokturlar;
korkak,
cesur,
câhil,
hakîm
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratana ki onlardır,
destanımızda yalnız onların maceraları vardır.

Bu son mısra ("destanımızda yalnız onların maceraları vardır") bir sonraki kıtada da tekrarlanır. Buradaki "yalnız" sözcüğüne özellikle dikkat çekmek gerekir.

Oysa şiirin bir aşamasında şu bölümle karşılaşırız:

(...)
birdenbire beş adım sağında onu gördü.
Paşalar onun arkasındaydılar.
O, saati sordu.
Paşalar "Üç," dediler.
Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı.
Yürüdü uçurumun kenarına kadar,
eğildi, durdu.
Bıraksalar
ince uzun bacakları üstünde yaylanarak
ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak
Kocatepe'den Afyon Ovası'na atlayacaktı.

Burada bir Atatürk güzellemesi yapıldığı tartışma götürmez. Bu ne Nâzım'ın bu dönemin öncesinde ve sonrasındaki duygu ve düşünceleriyle tutarlıdır,⁶⁹ ne de Milli Mücadele hakkında bir şiir yazmaya giriştiğinde kendi yaklaşımını bütün burjuvalardan ayırmak üzere destanın başına yerleştirdiği giriş ile. Orada “destanımızda **yalnız** onların maceraları vardır” demiştir. Oysa Atatürk emekçi halkın değil, kimsenin tartışamayacağı kadar açıklıkla burjuvazinin, hâkim sınıfların, devletin temsilcisidir. Yani bu pasaj Kuvayı Milliye Destanı'nı bir komünistin Milli Mücadele'ye yaklaşımının özel ifadesi yapan karakterini birdenbire yerle bir etmektedir. Burada yine bir zaafı karşı karşıyayız. Bu mısraların Kemalizme inanmış burjuvalar ve küçük burjuvalarca sürekli karşımıza çıkarılmasının, yani **kendi mirasının ikircikli hale getirilmesinin sorumluluğunu üstlenmiştir Nâzım**.

Bu bölüme son vermeden önce, Nâzım'ın hem şair, hem de komünist olarak bu döneme özgü olmayan, bütün hayatına yayılmış bir hatasına da kısaca değinmek yararlı olacaktır. Açık yüreklilikle belirtmek gerekir ki, Nâzım Kürt sorununa hayatının sonuna kadar anlaşılmaz derecede duyarsız kalmıştır. Bunun ne ölçüde Komintern ve TKP'nin politikasıyla, ne ölçüde Nâzım'ın ufkunun sınırlılığıyla ilgisi olduğu uzun uzun tartışılabilir. Ama unutmayalım ki, TKP programlarında dahi ezilen ulusların kendi kaderini tayin hakkının tanındığı dönemler olmuştur. Daha önemlisi, Nâzım'ın çok yakınında olan ve belirli aşamalarda “cürmü” (suç ortağı) olmuş olan Doktor Hikmet, Kürt sorununa özel olarak eğilmiş ve ciddi bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla, Nâzım'daki bu eksiği affetmek mümkün değildir.

İşin garip yanı, Nâzım'ın en az iki çalışmasında, bir şiirinde ve *Yaşamak* romanında Ermeni sorununa oldukça sivri dilli bir tarzda değinmiş olmasıdır. Bir bakıma “ulusal çıkarlar” açısından Kürt sorunundan dahi daha duyarlı bir sorun olan Ermeni meselesini gündeme getiren bir yazarın Kürtlere reva görülen muameleye sırt çevirmesi şaşırtıcıdır. Hele hele o yazar Nâzım gibi kocaman bir yüreğe sahipse!

5. Tutsaklığın uluslararasılaşması (1951-1963) ya da Stalin'e karşı Lenin

Nâzım'ın 1950'de iki türlü bir açlık grevi ve dünya çapında bir destek kampanyası sonucunda hapisten salıverilmesinin ardından 50 yaşına merdiven dayamışken çeşitli hastalıklarına rağmen askere alınması konusundaki ısrar, devletin bu şair militanın kitleler üzerindeki etkisinden çok korktuğunu

69 Okurun belleğini tazelemesi için, 2. bölümde Nâzım'ın Mustafa Kemal'e yaklaşımını özetleyen satırlara geri dönmeyi tavsiye ederiz.

ve düzene karşı tehdit oluşturan bu insanı bir şekilde zararsız hale getirmek istediğini gösteriyordu. Satın alamayacaklarını öğrenmişlerdi, uygun yöntemlerle ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı belli ki. Nâzım hayatının geri kalanını belirleyen bir karar verdi ve Sovyetler Birliği'ne iltica etti.

Sovyetler Birliği'nin Nâzım'a kapılarını açmakla birlikte, bunu epeyce kaygıyla yapmış olduğuna dair bazı belirtiler mevcut. Daha önemlisi, onu kontrol altında tutmak için çok ciddi tedbirler almış olduğu vurgulanmalı. Bunun nedeninin Nâzım'ın 1930'lu yıllardaki anti-Stalinist tavrı olduğu açıktır.⁷⁰

Nâzım'ın bir motor ile Karadeniz'e açıldıktan sonra bir Romen yolcu gemisine çıktığı bilinir. 13 yıllık bir hapislik deneyiminden sonra Sovyetler Birliği'ne iltica etmek isteyen bu uluslararası üne sahip şair 10 gün boyunca Romanya'da tutulmuştur.⁷¹ Doğru, Soğuk Savaş yeni başlamıştı. Sovyetler Birliği henüz NATO üyesi olmayan güney komşusunu o yöne doğru itmek istemediği için de tereddüt etmiş olabilir. Dolayısıyla, belgeler ortaya çıkana kadar bu tuhaf 10 günlük "karantina" döneminin gerçek nedenlerini kesin olarak bilmemiz zordur. Stalinizme toz kondurmak istemeyen araştırmacılar Nâzım'ın yola çıkmadan önce parti ile istişarelerde bulunduğunu vurgular. Bununla şunu kastediyorlar: Parti onay vermese Nâzım kaçmazdı; parti ise önceden Sovyet makamlarına danışmadan onay vermezdi. Akıl yürütme budur. İşte bir kez daha bir sözde delilin kendi kendini mat etmesi vakası! Madem önceden onay vermişti, geleceğinden haberdardı, Sovyet devleti neden Nâzım'ı Bükreş'te on gün boyunca "karantina"da tuttu?

Nâzım'ın Sovyet ülkesine kabulünde ne gibi sorunlar yaşanmış olabileceğine ışık tutan bir olay, Nâzım'ın iltica talebinden tam 20 yıl sonra yaşandı. Nâzım'ın kuşakdaşı, hayatı boyunca baskı altında yaşamış, 70'ine merdiven dayamış olan Doktor Hikmet, 12 Mart askeri rejimi kendisine bir kez daha taarruz başlatınca Bulgaristan'a sığınmak istedi. Ama reddedildi! Yukarıda da değindik, bizim kanaatimiz bu hainlikte TKP Dış Büro'nun güçlü adamı İ. Bilen'in önemli payı olduğudur. Nâzım'a aynı muamelenin yapılması zordu. Çünkü sadece şiirleri çeşitli dillere çevrilmiş dünyaca ün kazanmış bir şair değildi, aynı zamanda kendisini hapisten çıkartmak için yapılan uluslararası kampanya dolayısıyla bir özgürlük timsali haline gelmişti. Bizim ancak belgelerle, anılarla, anlatımlarla doğrulandığında kesinlik kazanabilecek hipotezimiz, Romanya'daki 10 gün boyunca Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile TKP arasında ortaklaşa epey bir kılı kırk yarma süreci

⁷⁰ Üvey oğlu Memet Fuat da (*Nâzım Hikmet*, a.g.y., s. 643) bu meseleye değiniyor.

⁷¹ Akgül (a.g.y., s. 278) de bunun kuşkulu bir durum olduğunun altını çiziyor.

yaşandığı ve sonunda şairi reddetmenin kabulden de daha ağır sonuçlar doğuracağına karar verildiğidir.

Ama Nâzım hem haddi bildirilerek, hem de sürekli bir denetim altında kabul edilmiştir Sovyetler Birliği'ne. Moskova'ya varışında kendisini karşılayanlar arasında Sovyet devletini ya da SBKP'yi temsilen kimsenin bulunmamasının⁷² son derece önemli bir sembolik anlamı olduğu hemen hemen herkesin üzerinde hemfikir olduğu bir noktadır. Sovyet ülkesinde yaşadığı yıllar boyunca İ. Bilen'in (Laz İsmail, Marat, Erdem) daimi kontrolü altında yaşamıştır. Kalp hastalığı için hastanede yattığı sırada tanıştığı, kendisine âşık olduğunu söyleyen ve sonra Nâzım'ın evine yerleşen kadın doktorun (Galina) KGB ajanı olup olmadığı o günlerde bile üzerinde çok konuşulan bir konudur.

Ayrıca, Sovyet devleti Nâzım'a pasaport vermemiştir! Daha önce hep pasaportsuz olarak kaçak seyahat etmiş olan Nâzım hayatında ilk pasaportunu, atalarından birinin ülkesi olan, Sovyetler hâkimiyetindeki blokun yaramaz çocuğu Polonya'dan, o dedesinin adıyla, yani Borjenskiy adıyla alabilmiştir! Stalin döneminde kendisinden esirgenen pasaport, destalinizasyon denen sürecin mimarı Hruşçof döneminde kolayca verilmiştir! Daha 23 yaşında (1925 Kongresi'nde) partinin merkez komitesi üyeliğine getirilmiş olan Nâzım, 50 yaşında deneyimli bir komünist olarak geldiği Moskova'da İ. Bilen tarafından Dış Büro'ya alınmamıştır. Buna karşılık, Zeki Baştımar yurt dışına çıkarak partinin başına geçince derhal Dış Büro üyesi yapılmıştır!⁷³ Burada aşağıda yeniden değineceğimiz tartışılmaz bir olgunun altını çizelim. Başlangıçta Muhafız TKP'nin üyesi olan İ. Bilen, Muvafık TKP'ye geçtikten ve 1937'de Dış Büro Şefik Hüsnü tarafından kendisine teslim edildikten sonra partinin en koyu Stalinisti kesilmiştir. 1956'da başlayan destalinizasyona bile tam adapte olmamış, Stalin'i savunmaya devam etmiştir. Bu küçük Stalin, Nâzım'ı zayıf bir konumda tutabilmek ve böylece kendisine rakip olarak sivrilmesini engellemek için arkasından hep kötü konuşmuş, özel olarak

72 Zekeriya Sertel, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları*, 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 181.

73 İhmalayan, a.g.y., s. 271.

da Nâzım'ı Sovyetler Birliği karşıtı olarak göstermeye özen göstermiştir.⁷⁴ Vartan İhmalyan bunun nedenini İ.Bilen'in Stalinist olmasına, Nâzım'ın ise anti-Stalinist olmasına atfeder.⁷⁵

Nâzım'ın “zararlı faaliyetler”e girişmesinin engellenmesi için yapılan tek şey, onu politikadan soyutlanmış bir şair derekesine düşürmek ve yakın takip altında tutmak değildir. Aynı zamanda, ona rahat bir hayat sağlayıp altın kafeste bülbül haline getirmek istemiştir Nâzım'ı Sovyet yönetimi. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Nâzım hakkındaki muhteşem şiirinde “Zindanı Taştan Oyarlar”da sorar: “On üç yıl hapiste derman kalır mı?” Nâzım da bir ölçüde bu tuzağa düşmüştür. Bir ev, edebiyatçıların tatil köyü Peredelkino'da bir daça, ev işlerine bakan biri, şoförlü otomobil, yanı başında hep nöbette bir doktor. Zekeriya Sertel'in hoş biçimde ifade ettiği gibi, “burjuva memleketinde proleter olan Nâzım, proleter memleketinde burjuva olmuştur.”⁷⁶

Sonra seyahatler, seyahatler, seyahatler.⁷⁷ Nâzım Sovyet hegemonyası

---

74 Sertel, a.g.y., s. 190 ve İhmalyan, a.g.y., s. 165. Bu noktada kaynaklar üzerine bir not düşmek gereklidir. Nâzım'ın sürgün dönemindeki en yakın dostları arasında Zekeriya Sertel (ve ikisi de TKP üyesi olan eşi Sabiha ve kızı Yıldız Sertel) vardı. Dostlukları ta 1920'li yılların sonunda Nâzım'ın bir yazar olarak Sertel'lerin *Resimli Ay* dergisinde ilk parlak çıkışlarını yaptığı döneme kadar gidiyordu. Zekeriya Sertel, yukarıda andığımız kitabını 1970'li yılların ikinci yarısında ilk kez yayınladığında ne anti-komünistliği kaldı, ne yalancılığı. Sertel kitabında Nâzım'ın Sovyet rejimine ve Stalinizme eleştirilerini anlattığı için, TKP'nin yol arkadaşı birçok aydın Sertel'i Nâzım'ı karalamakla suçladı. Biz komünist olmayan Stalinizm karşıtlarına her zaman mesafeyle yaklaşırız. Sertel sözü edilen kitabı yazdığı, kitaptan anlaşıldığı kadarıyla en fazla bir sosyal demokrat olarak nitelenebilecek görüşlere sahip. Ama her sosyal demokrat her zaman yalan söyler diye bir kural yok! Sertel neyi kendi gözünden yanlış yorumluyor olursa olsun, ki bunları kitabı okuyan akli başında bir Marksist hemen anlar, anlattığı **olguların** önemli bölümü Vartan İhmalyan'ın yukarıda anılan anılarında anlattıklarıyla örtüşüyor. İhmalyan ise hayatının sonuna kadar komünist kalmış bir insandır. (İhmalyan 1930'lu yıllarda Nâzım ile birlikte Muhafif TKP'de yer almıştır. Bkz. Ak-gül, a.g.y., s. 150) **Stalinistlere İhmalyan'ın komünist olmadığını ve amacının komünizmi ve Nâzım'ı karalamak olduğunu kanıtlama konusunda meydan okuyoruz.** Bu bölümde görüşlerimize dayanak yaptığımız olguların çoğunluğu kimsenin yadsıyamadığı nesnel olgulardır. Daha tartışmalı olanlarda, Zekeriya Sertel'in tanıklığını her zaman İhmalyan'ın kişisel tanıklığı ve alıntılıdığı TKP belgeleri ile sınadık. Son bir nokta: Bu söylediklerimiz ışığında, TKP'nin yol arkadaşı aydınların 1970'li yıllarda Zekeriya Sertel'e uyguladıkları cadı kazanı, Stalinizmin TKP'ye 1970'li yılların sonuna kadar nasıl damga vurduğunun mükemmel bir delilidir. O aydınların çoğu 1980 sonrasında çoğu liberalleşecek, ya da Kemalizme intisap edecektir. Bazılarının günümüzde, Stalinizm entelektüel dünyada bir yük, bir utanç vesilesi haline geldikten sonra kişisel sohbetlerinde “ben o zaman da Trotskiy'e sempati duyardım” dedikleri kulağımıza çalınmadı değil. Stalinizmden istifa ettikten sonra bile tarihi, bu durumda kişisel tarihini tahrif etme alışkanlığı kolay geçmiyor anlaşılır!

75 İhmalyan, a.g.y., s. rv.

76 Sertel, a.g.y., s. 63.

77 Bürokratik işçi devletleri arasında gidiş gelişler için pasaport gerekmiyordu. Nâzım pasaport aldıktan sonra Batı ülkelerine (en başta Abidin Dino'nun yaşadığı Paris'e), Afrika'ya, Ortadoğu'ya falan da yolculuk yapacaktır.

altındaki uluslararası barış hareketinin önde gelen bir mensubu haline getirilmiş, kendisi gibi dünyaca ünlü aydınlarla (Picasso, Neruda, Aragon, Şolohov, Yevtuşenko vb. vb.) dost olmuş, Çin'den Doğu Almanya'ya kadar, gittiği bütün bürokratik işçi devletlerinde baş tacı edilmiş, gençlerin ve genç edebiyatçıların ilgi merkezi olmuştur. Azerbaycan'dan Özbekistan'a, hatta Bulgaristan'a Türki halklar ve Türk azınlıklar için bir kahraman mertebesine yükselmiştir. Oyunları sadece Moskova ve Leningrad (bugünkü San Petersburg) tiyatrolarında değil, bütün Sovyet cumhuriyetlerinde, Prag'da ve Varşova'da, Sofya'da ve Budapeşte'de sergilenmektedir. Şiirleri dünyanın bütün dillerine çevrilmektedir. (Nâzım'ın her zaman büyük bir acıyla ifade ettiği gibi, bir tek kendi ülkesinde kendi diliyle yayınlanamamaktadır! Ama Türkçe olarak Bulgaristan'da bir toplu eserler basımı da yapılmıştır.)

Böyle bir “şöhret” hayatının insanın, hele hele hayat boyu ikide bir Sanşaryan Han'a çekilmiş, bir defasında 13 yıl olmak üzere toplam 17 yıla yakın hapis yatmış bir insanın yumuşamasına, rehavete kapılmasına, eleştirel yeteneklerinin körleşmesine yol açmaması neredeyse insan doğasına aykırı olmaz mıydı? Bizim alçakgönüllü amatör kanaatimiz, 1950'li yıllarda Nâzım'ın şiirinin bile bir ölçüde bunun izini taşıdığıdır.⁷⁸ Şair bu dönemde elbette çok etkileyici sıla hasreti şiirleri ve aşk şiirleri yazmıştır. Ayrıca Nâzım gibi bir dehanın her şiirinde bir şeytan tüyü elbette vardır. Bizim söylediğimiz şiirinin kötü olduğu değil, şiirine yansıyan temaların yoksullaştığıdır.⁷⁹ Ayrıca, yüksek hayat standardı Nâzım'ı masrafları karşılayabilmek için çok para kazanmaya zorlamaktadır. Bu yüzden, daha az başarılı olduğu söylenen bir alana, tiyatro oyunu yazarlığına çok daha fazla odaklanır, şiiri ihmal eder.⁸⁰ Altın kafes içindeki bu tutsaklığın siyasi yansıması ise Nâzım'ın İ. Bilen yönetimindeki TKP'nin çizgisine uygun bir doğrultuya yerleşen Bizim Radyo konuşmalarıdır. Bu konuşmalar, son derecede geri bir siyasi çizgiyi, kapitalist sınıfın “ulusal” ve “demokrat” olduğu hayal edilen bir kesimiyle bile “tek cephe”yi savunan bir çizgiyi dile getirir.⁸¹ Nâzım 1930'lu yılların sosyalist devriminden buraya kadar gerilemiştir!

Ama koca Nâzım ne kadar yumuşarsa yumuşasın, ne kadar rehavete dü-

78 Kemal Tahir de bu kanıdadır. Bunu aktaran Vâ-Nû ise ona katılmıyor. Bkz. Vâ-Nû, a.g.y., s. 364.

79 Nâzım bu meselenin bilincindedir. Sertel Nâzım'ın bu konudaki düşüncelerini şairin kendi ağzından aktarıyor: “Sanatçının kökü halktadır. Halktan uzaklaşan sanatçı, kökü kopmuş ağaca benzer. Ve kökünden su alamayan ağaç gibi yavaş yavaş solmaya ve kurumaya başlar. İşte ben bu tehlikeyle karşı karşıya olduğumu duyuyorum.” Sertel, a.g.y., s. 110.

80 Aynı yerde, s. 107.

81 Örneğin “Niçin Tek Cepheden yanayım? Bir fabrikatör niçin Tek Cepheden yana olduğunu anlatıyor”. *Bizim Radyo Nâzım Hikmet*, a.g.y., s. 78-80.

şerse düşün, insanlığa sevgi dolu o yürek görmekte, o müthiş zihin düşünmektedir. Nâzım uslu durmayacaktır. Bir aşamadan sonra da yeniden gençleşecek, bambaşka bir ruh durumuna girecektir.

Leninist bir Stalinizm eleştirisi

Nâzım kolay kolay susacak ya da susturulacak bir kişilik değildir. Sovyetler Birliği'ne neredeyse adımını atar atmaz eleştirilerine başlamıştır. Bu eleştiri zamanla çok daha sistematik ve kapsamlı bir biçim almıştır. Bir dergi yazısı çerçevesinde Nâzım'ın Stalinizm eleştirisinin ne tam hakkını vermek mümkündür, ne de bu eleştirinin sınırlarını ortaya koymak. Sadece en önemli unsurlardan söz etmeye çalışacağız.

Nâzım neredeyse daha ayağının tozuyla rejimle tartışmaya girişmiştir. Üstelik gayet iyi niyetle yola çıktığı halde. “İyi niyetle” dememizin nedeni, Sovyetler Birliği'ne ayak bastığı gün verdiği ve Moskova Radyosu Türkçe servisinin yayınladığı demeçte sadece Sovyetler Birliği ve halkı hakkında değil Stalin için de çok övgü dolu sözler söylemiş olmasıdır. Şayet bu doğru ise (anılar dışında ulaşılabilen hiçbir yazılı belge yok), Nâzım'ın geçmiş göz önüne alındığında biraz yadırgatıcı duran böyle bir tavrın birkaç nedeni olabilir. En uçta şu olasılık göz önüne alınmalıdır: Sovyetler Birliği'nin faşizmi yenilgiye uğratan esas güç olması, birçok komünist için olduğu gibi, Nâzım'ın gözünde de Stalin'i başka bir yere yerleştirmiş olabilir.⁸² Öteki uçta ise Nâzım'ın bütünüyle kendini sağlama almak için diktatörün suyuna gitmeyi düşünmüş olması ihtimali vardır. Muhtemelen doğru açıklama ikisi arasında bir yerdedir. Stalin, onurlu bir ülkenin, kendisine kucak açmış bir ülkenin lideridir, saygı gösterilmeyi o anlamda hak etmektedir.

Bu kadar ileri bir kabulden başlayan yaklaşım hızla değişmiştir. Moskova'ya yerleştikten kısa süre sonra Sovyet Yazarlar Birliği'ne davet edilen Nâzım orada ilk sert çıkışını yapar. Moskova tiyatro ortamını sert bir şekilde eleştirir, Stalin'e yağcılık yapıldığını ima eder, “Stalin Yoldaş” ile yakında görüşeceğini, bunları ona da anlatacağını ifade eder. Hemen sert tepkiler alır. Anlaşılan daha önce planlanmış olan Stalin görüşmesi de hiçbir zaman gerçekleşmez.⁸³

Nâzım bir süre boyunca susmuştur bundan sonra. Hatta 1953'te Stalin öldüğünde, onu yücelten, Marx, Engels ve Lenin'le aynı yere koyan

82 Stalin aslında II. Dünya Savaşı'ndaki bu zaferden elde ettiği prestiji hak etmez, ama bu, bu yazının bütünüyle konusu dışında kalıyor.

83 Bu olay için şu kaynaklarda ayrıntılı bilgi vardır: *Romantik Komünist*, a.g.y., s. 325-26; Can Dünder, a.g.y., s. 23-26.

bir şiir yazdığı bile rivayet edilir. “Rivayet edilir” dememizin nedeni, söz konusu şiirin Nâzım’ın eserlerinin sadece Rusça basımında yer almasıdır. Bulgaristan’da yayınlanan Türkçe toplu eserler dâhil, başka hiçbir kaynakta yer almaz söz konusu şiir.⁸⁴ Böyle bir şiir olsa bile, bunun bir yerlerden ısmarlama, hatta ısrar üzerine yazılmış olması mümkündür.

Bunu boşlukta söylemiyoruz. Nâzım sadece iki yıl sonra, 1955’te ilk büyük bombasını patlatacaktır. Belki de en büyüğünü. *İvan İvanoviç var mıydı, yok muydu?* oyunu, Sovyetler’de ve benzeri bütün ülkelerde var olan bürokrasinin yerden yere vurulduğu bir eleştiridir. Bu oyunun önemini vurgulayabilmek için bazı tarihsel olgulara kısaca değinmemiz gerekiyor. Stalin’in ölümünden üç yıl sonra, 1956’da toplanan SBKP XX. Kongresi’nde partinin yeni lideri Hruşçof’un sunduğu rapor, Stalin döneminin cinayetlerini ve korkunç uygulamalarını ortaya koyuyor, o güne kadarki Sovyet rejimini yerden yere vuruyor ve destalinizasyon (Stalin’in etkisinden arınma anlamına gelir) denen yeni bir süreci başlatıyordu. Burada bir nokta çok önemliydi: Hruşçof ve fikir arkadaşları, Stalinizmi bir “kişiye tapınma” olarak ele alıyorlardı. Yani lidere biat bütün sorunların anasıydı. Nitekim tapınılan kişi tarih sahnesinden çekilince rejim bir değişim sürecine girebiliyordu işte. Demek ki gelecekte parti liderinin yüceltilmesinin önüne geçilirse sorunun yeniden canlanması engellenebilirdi.

İvan İvanoviç’in hakkını bu yazı çerçevesinde vermek mümkün değil. Bazı çarpıcı noktalara değinmekle yetinelim. Birincisi, Nâzım bürokratik sistemi eleştirmek için partinin resmi pozisyonunu değiştirmesini beklememiştir! *İvan İvanoviç* XX. Kongre’den önce, 1955’te yazılmıştı.⁸⁵ İkincisi, Nâzım’ın bürokratikleşme sorununu ele alışı, SBKP’nin resmi açıklamasından çok daha radikaldir, çok daha derine gider. Nâzım her ne kadar başka yerlerde dönemin moda kavramı “kişi tapınmacılığı”na kendisi de sık sık değiniyorsa da, *İvan İvanoviç* bununla sınırlı kalmaz. Yukarıda da ifade et-

84 Akgül, a.g.y., s. 292. İnsan merak etmeden edemiyor: Şiir sadece Rusça olarak varsa, Türkçe aslı nereden alınıp çeşitli kaynaklarda yayınlanıyor? Maalesef Nâzım hakkında yazan bazı yazarlar, tartışmalı konularda bile kaynak gösterme alışkanlığına sahip değildir. Akgül genellikle bunların tam tersine davrandığı halde, o bile sadece Rusça baskıda var olduğunu söylediği şiirin Türkçesini nereden aldığını belirtmiyor.

85 Literatür bu konuda yanıltıcıdır. Oyun ilk kez 1957’de sahnelendiği için birçok yazar Nâzım’ın oyununu destalinizasyon başladıktan sonra yazdığını ya ima eder veya açıkça belirtir. Oysa **oyunun yazılışı XX. Kongre’den öncedir**. Bunu Nâzım partili yoldaşlarının bazı sorularına cevaben açık açık yazmıştır: “İvan İvanoviç var mıydı, yok muydu’yu 20. Kongreden, yani Stalin tapınmacılığının resmen mahkum edilışinden daha önce yazdım.” Aktaran: Akgül, a.g.y., s. 297. Bu çok önemli siyasi belgeye tekrar döneceğiz. Öneminden dolayı biz bu belgeye ad takarak “Yoldaşlara mektup” diyeceğiz.

tiğimiz gibi, kişiye tapınma kavramı, aslında açıklanması gerekeni varsaymakta, sanki bir açıklama haline getirmektedir. Esas soru şudur: Stalin'e tapınma neden mümkün olmuştur? *İvan İvanoviç*, bir kasabanın yerel parti yetkilisinin bürokratlaşmasını yaratan mekanizmayı anlatarak ve daha sonra bu bürokratlaşmanın her düzeyde gerçekleşmiş olduğuna değinerek, bürokratikleşmeyi bir **sistem** olarak ele alır. O kadar sistemdir ki, Nâzım oyunun başka Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde o toprakların kültürel özelliklerini taşıyan isimlerle oynanmasını özel olarak tavsiye etmiştir. Örneğin Türki cumhuriyetlerde *Hüseyin Hüseynoviç Var mıydı Yok muydu?* olmuştur oyunun adı.⁸⁶ **Mesele Stalin değil, Stalin'i ve benzerlerini yaratan bir toplumsal ilişkiler sistemidir.**

Nâzım'ın bakışının "kişiye tapınma" teorisine üstünlüğü öncelikle buradadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz önemli "Yoldaşlara mektup"unda Nâzım oyunda çok didaktik kaçacağı için yer vermediği bir başka düşüncesini ifade eder:

Benim kanımcı, bürokratizm ve onun yanı sıra kişi tapınmacılığı, daha önceki toplumsal düzenlerin, ve sadece kapitalizmin değil kapitalizm öncesi düzenlerin de kalıntılarıdır. Geri kalmış Çarlık Rusyasının bürokratizmi ve çeşitli kalıntıları, genç sosyalist bünyede çeşitli **hastalıkların** ortaya çıkması için ortam yaratmaktadır.⁸⁷

Görüldüğü gibi, Nâzım iyi bir Marksist olarak Sovyet bürokrasisinin kendi içinde geliştirdiği açıklamanın neredeyse idealist ve totolojik yaklaşımına karşı materyalist bir açıklama geliştirmeye çalışıyor. Neden totolojik diyoruz? Çünkü yukarıdaki alıntıda Nâzım bürokratizm ile "kişi tapınmacılığı" nı birbirine bağlı olgular olarak kabul edip bunların her ikisinin de nedenini tarihte var olmuş maddi temellerde arıyor. Yani bürokratizmi "kişi tapınmacılığı" ile açıklamak bir daire içinde dolaşmak gibidir. Nâzım için bu sistemli bir hastalıktır ve kökleri devrim öncesinden kalıntılardır. Nâzım ile bürokrasinin açıklamalarının farkının temelini kavramak çok zor olmasa gerek. Bürokrasinin açıklaması, sorunu bir bireye indirgeyip onun bazı uygulamalarını artık terk etmeyi öngörüyordu. Bunda Stalin sonrası bürokrasisinin kendisinin çıkarı vardı, çünkü Stalin yöntemleri bürokrasinin mensuplarının hayatını da ciddi şekilde tehdit ediyordu! Ama bunu bir sistem olarak kabul etmek ve eski toplumdan kalan maddi kalıntılarla açıklamak bürokrasinin

86 Can Dündar, a.g.y., s. 77.

87 Akgül, a.g.y., s. 297. Vurgu bizim.

işine gelmezdi, çünkü böyle bir açıklama bütün bir sistemin hallaç pamuğu gibi atılmasını gerekli kıları. Nitekim, bürokrasi Hruşçof yönetiminde yalnızca sistemin aşırılıklarını törpüleyecekti. Rejimde köklü bir değişiklikten, sovyet demokrasisinin geri gelmesinden falan söz etmek mümkün değildi.

Nâzım, eleştiriyi sistematik ve materyalist hale getirmek bakımından bürokrasinin açıklamasından fersah fersah ileri fırlıyor. Ancak gerçek bir devrimci Marksist açıklama, bürokrasiyi bir “kalıntı” olarak değil, proletarya iktidarının kendi içinden kendi çelişkileri dolayısıyla çıkardığı modern bir olgu olarak kavramayı gerektirir. Trotskiy’in Nâzım’ın *İvan İvanoviç*’inden yaklaşık 20 yıl önce *İhanete Uğrayan Devrim*’de geliştirdiği tepeden tırnağa Marksist açıklamadan Nâzım’ın haberi olup olmadığını belki günün birinde öğreneceğiz.

Ne var ki bir noktada Nâzım ile Trotskiy’in perspektifleri birleşiyor. Bu, *İvan İvanoviç*’in en devrimci yönüyle ilgilidir. Nâzım oyunda, bütün konulu çalışmalarında (şiir romanlarında, oyunlarında, düzyazı romanlarında vb.) yaptığı gibi, geniş fırça darbeleriyle toplumun kapsamlı bir freskini çizer. Oyunda iki karakter özel bir önem taşır. Eski rejim özlemi içinde yaşayan “Hasırşapkalı” ile işçi sınıfını temsil eden “Kasketli”.⁸⁸ İşte oyunun sonunda İvan İvanoviç adlı bürokrate ölümcül darbeyi vuran, sopasıyla bu Kasketli’dir! Bu sonla birlikte, Nâzım Trotskiy’in Sovyet bürokrasisini ancak işçi sınıfının politik devriminin ortadan kaldırabileceği yolundaki politik programını onaylar gibidir!

Oyunun bu devrimci karakteridir ki, ilk sahnelendiğinde başına gelenleri açıklar. 1957’de oyun Moskova’da sahnelendiğinin ikinci gecesinde tiyatroyu saran atlı polisler seyircileri uzaklaştırır ve oyun yasaklanır!⁸⁹ Bu aptalca bürokratik yöntemlerin tam da XX. Kongre ertesinde başlatılmış ünlü destalinizasyon döneminde gerçekleşmesi işi iyice gülünç hale getirmektedir. Sovyet bürokrasisinin demokratikleşme arzusu tiyatro seyircisinin üstüne atlı polisler salacak kadardır! Buna karşılık, Sovyet sisteminin çelişkili karakteri, oyunun Rusya dışındaki Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde uzun aylar, hatta yıllar boyu gösterilmesine ve büyük başarı kazanmasına yol açacaktır.⁹⁰

Nâzım’ın Sovyet rejimine çok kızdığı bir konu da Türkiyeli komünistlerin 1930’lu yıllarda maruz kaldığı muameledir. Hatırlanacaktır, Muhallif

88 Karagöz ile Hacivat’ı ya da Kavuklu ile Pişekâr’ı hatırlamamak mümkün mü? Nâzım Türkiye’nin tarihi kültüründen öğeleri hep daha yeni kültürel biçimler içinde canlandırmayı önemsemiştir.

89 Can Dündar, a.g.y., s. 78.

90 Nâzım’ın kendisinin çeşitli ülkeler için verdiği bilgiler için bkz. Aymaz, a.g.y., s. 158.

Devrimci Marksizm

TKP'nin mensubu olarak Nâzım'ın Sovyet ülkesine dönse başına neler gelebileceği hem kendisine, hem de başkalarına çok kuşkulu görünüyordu. Birçok Türkiyeli komünistin Sibiryaya sürgüne yollanmış olduğu daha sonra adım adım ortaya çıkacaktı. Bunlardan biri 1920'de TKP'nin kurucuları arasında yer alan Salih Hacıoğlu idi. Bu adanmış komünist, kendisi gibi hayatının sonuna kadar komünist kalacak olan eşi Sabiha Sümbül ile birlikte Sibiryaya sürgün edilmişti. Nâzım 1956'da bu konuda bir şiir yazacaktır. Hem çok acıklıdır şiir, hem de büyük bir politik anlam taşımaktadır. Burada sadece son kıtasına yer vereceğiz:

Bu akşam Moskova'da bayram eyledik,
kutladık inkılabın yıldönümünü:
Dolaştı türkü söyleyerek meydanları Marks
Engels
Lenin
ve temize çıkma kâadı Salih'in...

Buradaki ironi sanırız gözden kaçmayacaktır. Marx, Engels, Lenin dizisini çoğu zaman Stalin'in adı izler. Nâzım şiiri böyle bitirerek Stalin'in o diziye neden hak etmediğine ilişkin bir neden de sunmaktadır. Burada "Salih'in" sözcüğünün "Stalin" sözcüğüne ses bakımından yakın olması da şiirsel teknik açısından Stalin'in adının yokluğunu daha keskin biçimde anlatma olanağı yaratır.

Nâzım'ın bir sonraki devrimci Marksist çıkışı 1961'de olacaktır. Bu Stalin'i ve sistemini yerden yere vurduğu bir şiirdir. Bu yazının ana tezleri bakımından buraya bütünüyle alınacak kadar önemlidir:

taşandı tunçtandı alçıdıandı kâattandı iki santimden yedi metreye kadar
taştan tunçtan alçıdan ve kâattan çizmeleri dibindeydik şehrin bütün meydanlarında.
parklarda ağaçlarımızın üstündeydi taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan gölgesi
taştan tunçtan alçıdan ve kâattan bıyıkları lokantalarda içindeydi çorbamızın
odalarımızda taştan tunçtan alçıdan ve kâattan gözleri önündeydik
yok oldu bir sabah
yok oldu çizmesi meydanlardan
gölgesi ağaçlarımızın üstünden
çorbamızdan bıyığı
odalarımızdan gözleri
ve kalktı göğsümüzden baskısı binlerce ton taşın tuncun alçının ve kâadın

Çok insan Nâzım'ın 1953'te Stalin'i göklere çıkarması ile 1961'de yerin dibine batırması arasında bir çelişki görür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1953 şiirinin sahici olup olmadığına dair kuşkuvar olduğu gibi ısmarlama olması ihtimali de vardır. Baskı altında insanların neler yapabileceğini, Nâzım'ın da bu konularda çok dirençli olmadığını 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal örneğinde görmüştük. Bu tür davranışlar, göğsüne silah tutulan bir ateistin mecburen besmele getirmesi gibidir. Nâzım'ın bu davranışını onaylamayabilirsiniz, ama anlayamamak, 1953 şiiriyle 1961 şiirini Nâzım'ın düşünce dünyasını aynı düzeyde temsil eder gibi kabul etmek şaşırtıcıdır.

XX. Kongre, elbette bütün dünyanın komünistleri gibi Nâzım için de önemli bir siyasi merhale oldu. Bu kongrenin ve Hruşçof'un ifşaatının birçok insanda yarattığı etki, sağa kaymak oldu. Şu anlamda: Stalin'in yarattığı bu ucube sistem Bolşevizmin ürünü olarak görülüyor ve sadece Stalinizmin değil Leninizmin de terkine yol açıyordu. Sonuç, aynen daha sonra "Avrupa komünizmi" olarak anılacak akımda olduğu gibi, parlamenter demokrasi çerçevesinde sosyalizmin savunulması oluyordu. Bu ise aslında kapitalizmle uzlaşmak ve son tahlilde sosyal demokratlaşmak demektir elbette. Nâzım o dönemde az sosyalistin gösterdiği bir tepki verdi: Stalinist bürokratikleşme illetine karşı yeniden Leninist yola girmeyi savundu. XX. Kongre üzerine yazdığı iki şiir bu konuda açıktır. İlki "Yirminci Kongre" başlığını taşıyor doğrudan.

Yirminci Kongre'ye geldi Lenin,
gülüyordu mavi, badem gözleri.
Açılıştan önce girdi içeri.
Kürsünün dibindeki basamağa
oturdu ve başladı not almağa.
Farkında bile değil heykelinin.

Lenin'le aynı dam altında olmak,
duymak elimizde, ferahlıyarak,
akıllı elinin insanlığını.

Yirminci Kongre'ye geldi Lenin.
Sovyetler Birliği'nin üzerinde
ak bulutlar gibiydi tanyerinde
berekatli umutların yığını.

Belki Nâzım'ın yüreğindeki özlemi gerçekliğin yerine koyan aşırı iyim-

ser bir XX. Kongre yorumu, belki örtülü biçimde uyarıyor Nâzım, Lenin'e dönmeliyiz diye. Bu ikinci yorum bu şiir için geçerli olmasa bile, bir sonraki apaçık. Başlığı "Komünistlere Bir Çift Söz" ve gerçekten de bir çift sözden ibaret:

Komünistler bir çift sözüm var size:
ister devlet başında olun, ister zindanda,
ister sıra neferi, ister parti kâtibi,
Lenin girebilmeli, her zaman, her mekânda
işinize, evinize, bütün ömrünüze
kendi işi, öz evi, kendi ömrüymüş gibi.

Görüldüğü gibi burada artık bir iyimserlik falan değil, izlenmesi gereken bir ilke söz konusu. Nâzım 19 yaşına geri dönüyor. Komünizmi Lenin'in çırağı olarak öğrenmişti. Herkesi Lenin'e çağırıyor. İçindeki Bolşevik tut-saklıktan kurtuluyor, gerçek Nâzım olarak ortaya çıkıyor!

Şiir estetiğiyle ifade edilmiş olan bu yönelişi şimdi de Marksist düşün-sel temellerde okuyalım Nâzım'ın kaleminden. Yukarıda da atıf yaptığımız "Yoldaşlara mektup"tan:

Komünizmin tüm dünyada tam zaferine, yani dünyada ne para, ne devlet, ne silahlı kuvvetler, ne partiler kalıncaya kadar, bu koşullar oluşuncaya kadar, küçük ya da büyük kişi tapınmacılıkların ortaya çıkma tehlikesi her zaman vardır. Buna karşı mücadelenin biricik silahı, Lenin ilkelerinin doğ-ru bir kavranışı ve tüm sosyalist ülkelerde, siyasal ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında gerçekleştirilmesidir.⁹¹

Burada Nâzım'ın komünizmi kavrayışının aynen Bolşevizmin klasik döneminde olduğu gibi dünya devrimi ve komünizmin dünya çapında tam zaferi kavramlarına yaslandığını görüyoruz. Yıl 1956'dır. Nâzım 1936'dan itibaren taktik düzeyde, hatta yer yer teorik düzeyde Stalinizmin görüşleri-ni savunmuştur. 1958'den itibaren Bizim Radyo'da İ. Bilen önderliğindeki TKP'nin son derecede sağ görüşlerini savunacağını biliyoruz. Ama bütün bunlar tutsaklığın ürünüdür. Önce Komintern destekli TKP'ye, sonra Sov-yet bürokrasisine tutsaklığın. Parti disiplinine uyma konusundaki anlayışın getirdiği görüşler. Nâzım komünizmin dünya tarihsel ölçekteki sorununa ge-çince, bürokratik yozlaşmayı açıklamaya yönelince ne diyor? Bu sorunlar "tek ülkede sosyalizm"de değil, ancak "komünizmin dünya çapındaki tam

91 Akgül, s. 298.

zaferi”nde geri dönülmez biçimde çözülür. İşte size devrimci Marksist sosyalizm kavrayışı!

Bu enternasyonalizm Nâzım’ın düşüncesine o kadar derinlemesine yerleşmiştir ki, bürokrasinin milli komünizm kavrayışının tam tersine Nâzım Sovyet devleti için, yani tek bir devlet için bile “Lenin’in yarattığı enternasyonal devlet” demektedir.⁹² Bakın geleceği nasıl düşünüyor:

(...)

Yüzüne yılbaşı ağacının telli pullu
Aydınlığı vuran çocuk,
Belli, bilmiyorum neden, ama belli
Yaşayacak benden iki kere çok.
Kosmosa falan gidip gelecek. İş bunda değil.
Yeryüzünde görecek mucizenin büyüğünü:
Tek insan milletini pırıl pırıl.
Ben iyimserim, dostlar, akarsu gibi...

Havana: yeniden devrim!

Nâzım’ın “sen mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin/ işin kolayına kaçmadan ama” dizeleri ve bunları izleyenler, en güzel şiirlerinden biri olan “Saman Sarısı”nda yer alan bu dizeler haklı bir üne sahiptir. Bu dizelerden hemen önce “Kübadan döndüm bu sabah” dizesinin yer aldığı da muhtemelen bilinir. Genellikle bilinmeyen, burada dile gelen şeyin Nâzım’ın kendi hayatı açısından ne kadar büyük önem taşıdığıdır. 1961 yazında Küba’ya gittiğinde *şair*, hayatının çok durgun bir döneminden geçmektedir. Sovyetler Birliği’nin taşlaşmış hali, kendi hayatının (aşk hayatı dışındaki) durgunluğu, “kökünden su alamayan ağaç” konumu, yani kendi halkından kopukluğu, bunda hepsi rol oynamaktadır. Tam on yıldır, uluslararası toplantıların bir nebze kesintiye uğrattığı bu boğucu tekdüze ortamı solumaktadır. Elbette Nâzım neredeyse doğuştan iyimser, canlı, atak bir insan olduğu için çökmüş olduğu söylenemez. Ama politizasyonu asgari düzeydedir. Devrim ve komünizme inancı sapasağlamdır, ama uzak bir geleceğe ertelenmiş bir inançtı bu. Havana Nâzım’ı yeniden engin bir devrimci heyecan ile doldurmuştur.⁹³

92 Son eşi Vera Tulyakova’nın anılarından. Aktaran: Akgül, a.g.y., s. 231.

93 Moskova’nın Nâzım’da yarattığı durgunlaşmaya birçok yazar işaret eder, en başta yakın dostu Zekeriya Sertel. Ama Havana’nın Nâzım için anlamını en iyi Hikmet Akgül vurgular. Akgül, emek ürünü ciddi incelemesinde, başta Nâzım’ın Stalinizm ile ilişkisi konusunda olmak üzere bir dizi meselede yanılmakla birlikte, Havana konusuna vurgulu biçimde dikkat çekmekle önemli bir katkı yapmıştır.

Devrimci Marksizm

Küba meydanında altı milyon kişi akı karası sarısı melezi ışıklı bir çekirdek dikiyor çekirdeklerin çekirdeğini güle oynaya

Bu, tek bir mısradır! Nâzım'ın şiirindeki üçüncü devriminin temelleri gereği. Ne heyecan, ne göz kamaşması! Şair Abidin'e (Dino) şu soruyu da soruyor:

çok şükür çok şükür bugünü de gördüm ölsem de gam yemem gayrının
resmini yapabilir misin üstat

Bu güzelliğin Nâzım'ın ruhunda yarattığı fırtınanın şiiri üzerindeki etkisini uzman ellere bırakıp, bu deneyimin Nâzım'ın politik yaşamına ne getirdiğini kısaca görelim.

Hem son eşi Vera Tulyakova'nın, hem de Zekeriya Sertel'in tanıklığı, bize çok açık seçik bir tablo sunuyor. Nâzım, hapisten çıktıktan sonra bas-kılar artınca Sovyetler Birliği'ne kaçmakla büyük bir hata yaptığını düşünmektedir. Bunun yerine Castro ve Che gibi gerilla savaşına girmek üzere dağa çıkmanın kendisi için tek doğru yol olacağını vurgulamaktadır!⁹⁴

Havana'daki *Plaza de la Revolución*'da (Devrim Meydanı'nda) büyüledikten sonra Nâzım "Saman Sarısı"nda bir de şu mısraı yazıyor:

On dokuz yaşım Beyazıt Meydanı'ndan geçiyor çıkıyor Kızıl Meydan'a
Konkord'a iniyor Abidin'e rastlıyorum da meydanlardan konuşuyoruz

59 yaşında yeniden devrimci heyecanı içinde o unutulmaz 19 yaşına, Lenin ile Trotskiy'in yanındaki çıraklığına dönüyor.

Yıl 1961'dir. Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya'nın yola çıkışına sadece on yıl kalmıştır. İşte Türkiye komünizminde Ekim devrimi halkasını Stalinistleşmiş komünist partisi geleneği içinden hayatının sonuna kadar taşıyan Nâzım'ın devrimci ateşi ile 1972 kuşağının devrimci heyecanını sadece bir on yıl ayırıyor. Çok kopuk gibi görünen gelenek burada bir noktada birbirine yaklaşıyor, ama değemiyor.

İşin bir başka yanı daha var. Koca Nâzım Küba devrimini keşfedince birden Sovyetler Birliği'nin taşlaşmış sisteminden kurtuluşun yolunu bulduğunu düşünüyor. Devrim öncesi Küba gibi, tek bir adamın (Batista) eliyle yönetilen, Amerika'nın kocaman bir kumarhanesi gibi yaşayan bir adada başarıya ulaştığı için, foko stratejisinin Osmanlı'nın yüzlerce yıllık yönetim geleneğinin mirasının üzerine kurulmuş Türkiye'de de uygulanabilece-

⁹⁴ Sertel, a.g.y., s. 93-94. Tulyakova'dan aktaran Akgül, a.g.y., s. 310-312.

ği zehabına kapılıyor. Koca Nâzım, deneyimli Nâzım, feleğin çemberinden geçmiş Nâzım böyle düşünürse, Deniz'lerin, Mahir'lerin, İbo'ların daha 20'li yaşlarının başında, seller gibi taşıkları bir devrimci heyecanla Castro ile Che'nin açtığı yola girmelerine şaşırarak olur mu? Türkiye'nin bazı Trotskistleri Stalinizmin gerçek devrimcileri içinden çıkılmaz gibi görünen bir sıkışıklığa kıştırdığı, burjuva düzeninin kuyruğuna takmaya çalıştığı bir dünyada Castro ve Che'nin nasıl bir kurtuluş gibi göründüğünü anlamıyor ve 1972 kuşağına "küçük burjuva devrimcisi" diye burun kıvrıyorlar. Bakın Lenin'in öğrencisine, onun bile başı dönüyor! Türkiye'nin Stalinistleri ise 1972 kuşağının yaptığı devrimci çıkışın dünya çapında sağcı bir politik sistem olarak Stalinizmi mahkûm ettiğini anlayamıyorlar. Bakın o sistemin Nâzım'a on yıl boyunca ettiğine! Oysa Stalinistler Nâzım öldükten sonra bir yirmi yıla yakın daha dünyada devrimci hareketlerin öncüsü olduğunu iddia etti Sovyet bürokrasisinin!

Bu konuyu Havana'da 1961'de ne olduğunu vurgulamadan bitiremeyiz. Küba devrimi Batista rejimini 1959 1 Ocak'ında deviriyor. Küba devrimi zafere ulaşmıştır, ama sadece bir politik devrimdir henüz. İşçi sınıfı iktidarı kurulmuş falan değildir. 26 Temmuz hareketi zaten Marksist bile değildir. Harekette bir Che, bir de Fidel'in kardeşi Raúl (o zamanlar!) Marksisttir. Diğerleri için amaç ulusal bağımsızlıktır, Yanki'ye kafa tutmaktır. Ama emperyalizm çağında gerçek bağımsızlığı ancak proleter iktidarı sağlayabilecektir. 20. yüzyılın bütün devrimleri bunu, anlamak istemeyen önderliklere bile, pratikte kanıtlayacaktır. Fidel bunu kavradığında içindeki radikal devrimciyi dinliyor ve Küba burjuvazisine karşı taarruza geçiyor. Büyük sermaye hızla kamulaştırılıyor. Küba burjuvazisi siyaseten olduğu gibi ekonomik olarak da mülksüzleştiriliyor. Yıl 1961'dir. Bir ulusal ve demokratik devrim olarak başlayan Küba devrimi bir proleter devleti yaratmıştır. Castro 1961 yazında yüz binlerce Kübalı'ya devrimci Küba'nın "sosyalist" olduğunu ilan ediyor. Sürekli devrim!

Nâzım oradadır. Hayatının baharında tarihin ilk sürekli devriminin rahle-i tedrisinde çelikleşmiş bir komünist olan bu adam, ölümünden iki yıl önce bir ikinci sürekli devrim süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Yeniden devrim!

6. Sonuç

Bu uzun yazıda ortaya koyduklarımızı ve koyamadıklarımızı ayrıntıya girmeden özetledikten sonra, yazıda örtülü olarak var olan bazı sonuçları çıkartmanın vakti geldi. Ortaya koyduğumuzun ne olduğu açıktır. Nâzım, Stalinistleşmiş Komintern'e sığmamış, ihraç edilmiştir! Yani dünya devri-

minin bir aracı olmaktan çıkan, Sovyet bürokrasisinin kendi dış politikasının bir aleti gibi kullandığı, kendisine engel olduğunda da kimseye sormadan kapısına kilit vurduğu (1943) uluslararası aygıtla karşı karşıya gelmiştir. Bu kadar önemli bir olayı, “canım, tabii ki Trotskist falan değildi” diyerek hafife almak, komünizmin Türkiye’deki tarihini hafife almaktır. Henüz saptayamadığımız şeylerden biri budur zaten: Nâzım Trotskizmden herhangi bir biçimde etkilenmiş midir, etkilenmemiş midir, bu ucu açık bir sorudur. Ama **tek soru bu değildir**. Türkiye komünizminin tarihi gelişmesini ciddiye alan, **bu sorudan önce Nâzım’ın** (ve arkadaşlarının) Komintern ve seksiyonuyla neden çelişkiye girdiğini araştırır. Bu konuda, bir elin parmaklarını geçmeyecek istisnalar dışında bir çaba gösterildiğine tanık olmadık. Biz, mevcut belge ve öteki bulguların incelenmesinden, Nâzım’ın **program, Leninist örgütsel çalışma tarzı, örgüt içi demokrasi ve işçi sınıfına güven** gibi dört hayati konuda Komintern ve seksiyonu ile anlayamadığı kanaatine ulaştık. Bunlardan en azından ilk üçü, Stalinistleşmiş Komintern ile Bolşevizmin Ekim devriminden gelen geleneklerini temsil eden devrimci Marksizm arasındaki asli anlaşmazlık noktaları arasındadır. Öyleyse, eldeki verilere göre **Nâzım (ve yoldaşları) Komintern’in çizgisine devrimci Marksist temellerde karşı çıkmışlardır**.

İkincisi, Nâzım Komintern’e ve Stalinizme 1936’dan sonra geri dönmüştür. **Ne anlamda** geri döndüğü çok daha derin araştırmalara konu olabilir. Başka şekilde söylersek, ikna mı olmuştur bazı konularda haklılığına, çaresizlikten mi dönmüştür, içeriden yürümenin daha doğru olduğunu düşünerek mi—bu sorular çoğaltılabilir. Bu yazıda bizim savunduğumuz, bu dönüşe rağmen, Nâzım’ın temeldeki devrimci enternasyonalist, yani Bolşevik teorik görüşlerini terk etmediği, ama özellikle taktik konularda parti disiplini adına olsun, hâkim görüşe boyun eğme yüzünden olsun, başka nedenlerle olsun ortama uyduğudur.

Üçüncüsü, Nâzım’ın temel konularda (teori ve ideoloji) hiçbir zaman Bolşevik özünden ayrılmadığı Sovyetler Birliği’ndeki sürgün döneminde kanıtlanmıştır. Nâzım, Sovyet toplumunun ve devletinin içine girmiş olduğu bürokratik cendereye ilk sürgün günlerinden itibaren büyük tepki duyduğu halde, esas olarak 1955’ten, yani *İvan İvanoviç*’in yazılmasından itibaren, **açık sözlü bir anti-Stalinist pozisyon** benimsemiştir. Daha da önemlisi, Hruşçof tipi “kişi putlaştırması” sağa doğru bir açılım olduğu halde, Nâzım daha ilk andan itibaren **Leninist ilkelere ve işçi sınıfına güvene dayanan bir devrimci eleştiri** çizgisi benimsemiştir. Bürokrat İvan İvanoviç’in oyunun sonunda Kasketli’nin sopasına yenildiği hiç unutulmamalıdır.

Bizim görebildiğimiz kadarıyla yalın tablo budur. Bu yüzdendir ki son yıllarda çok moda olan ve Nâzım'ın ayrıntılı bir biyografisinin başlığından gelen “romantik komünist” nitelemesine karşı “tutsak Bolşevik” kavramını uygun buluyoruz. Bu iki nitelemenin karşıtlığı çok berrak biçimde açıklanabilir. “Romantik komünist” nitelemesine göre, Nâzım Marksizmin ideallerine gönül vermiştir. Bunlar gerçekten de güzel idealler gibi görünmektedir. Ama Marksizmin uygulaması ile yüz yüze geldiğinde düş kırıklığına uğramıştır. Yine de komünizm davasına romantikçe, **gerçekleşmeyeceğini bile bile** bağlı kalmıştır. Oysa “tutsak Bolşevik” kavramı, Nâzım'ın Marksizmin uygulamasından doğan sorunların yine Marksizm tarafından teorik olarak kavranabileceğine ve Marksist (hatta Leninist!) ilkelere sıkı sıkı bağlı kalındığı takdirde çözülebileceğine inandığını ileri sürer. Bu yazıda ortaya konulan tablonun birbirine zıt bu iki açıklamadan hangisini doğruladığı açıktır.

Bu tutsak Bolşevik kavramının “tutsaklık” yönü belki biraz açıklanmaya muhtaç. Nâzım kimin tutsağıdır? Çeşitli güçlerin. Bir kere, bir aşamada Kemalizmin tutsağı olmuştur. **Kelimenin en somut, en günlük anlamında.** Öteki hapislik deneyimlerini unutsak bile, 1938'de 28 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu cezaya karşı muhtemelen onu kurtarmak isteyen yakınlarının (en başta da eniştesi Ali Fuat Başgil'in) kulağına fısıldadığı aldatıcı vadelerle, iki büyük hata yapmıştır. Bugün, Nâzım'ın Atatürk'e yazdığı mektubu ve Kuvayı Milliye'de Mustafa Kemal'i “sarışın bir kurda” benzettiği mısraları, tersine sayısız delil varken Nâzım'ın Kemalistliğine kanıt olarak gösteren Kemalistler, ulusalcılar ve diğerleri, **işkence altında alınan ifadeyi delil olarak kabul eden yargıçlar** gibi davranıyorlar! Nâzım Bolşeviktir. Hiçbir Bolşevik burjuva devrimcisini yüceltmez, hele hele “ben sana karşı devrim yapmayı düşünecek kadar sefil miyim?” demez. Öyleyse? Nâzım tutsaktır. Tutsağın ifadesine değil aynı insanın özgürken ne söylediğine bakılır.

Biz işin daha ciddi yanına gelelim. Nâzım bir başka anlamda Komintern'in tutsağıdır. En az zora dayanan tutsaklık bu olmuştur Nâzım'ın hayatında. 1936'dan itibaren, tam olarak nedenleri ancak araştırmalar sonucunda ortaya çıkacak olan bir geri dönüş, bir uzlaşma süreci yaşamıştır Nâzım. Bunu en geniş dünya tarihsel anlamda, Stalinist bürokratikleşme sürecinin Sovyetler Birliği'nde ve uluslararası alanda proletaryayı yenilgiye uğratmasının Nâzım'da ifadesini bulması gibi görebiliriz. Yazının ana gövdesinde de söyledik. Ne Bolşevikler, bir kısmı üstelik bir aşamada Trotskiy ile birlikte Stalinist bürokrasiye karşı muhalefet ettikten sonra, ne Zinovjev'ler, Kamenev'ler, Buharin'ler, Radek'ler, kimler kimler, kelimenin gerçek anla-

mıyla Lenin'in rahle-i tedarisinden geçtikleri halde sonunda Komintern çizgisine geri dönmüşlerdir! Nâzım açısından şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Üstelik, Komintern ile mücadelede güçlerin eşitsizliği dolayısıyla Muhalif TKP yenilgiye uğramıştır. Nâzım'ın karşısında, yalnız kalmak ile ehven-i şer arasında bir seçim vardır. O da hiç komünist faaliyet göstermemektense böylesini tercih etmiştir. Nâzım'ın Komintern çizgisine geri dönüşüne ilişkin bütün bu ve başka açıklamalar birer hipotezdir, doğrulanmayı beklemektedir.

Üçüncü tutsaklık, sürgün döneminde ev sahibi ülkeye tutsaklıktır. Bu tutsaklığı ikiye ayırabiliriz. Bir yanı sıra baskı ve yakından denetim. Nâzım'ın Sovyetler Birliği'ne iltica ettikten sonra Sovyet yönetimiyle (hele hele Stalin hayattayken!) cepheden didişmesi pratik olarak olanaksızdı. En azından ekonomik nedenlerle de başka ülkelerde ayakta kalması son derecede zor olurdu. Bu da bizi ikinci nedene getiriyor: Nâzım aynı zamanda uzunca bir süre boyunca, Sovyet devletinin kendisine sağladığı (yaşam standardından uluslararası üne kadar geniş bir alanı kapsayan) altın kafesin tutsağı olmuştur. Bu durumu kendisi de Havana deneyimiyle iyice bilincine çıkarmış, Moskova'ya gelmekle yanlış yaptığını söylemiştir. Ama her şeye rağmen Nâzım'daki cesur ve heyecan dolu damar bu tutsaklık içinde bile filiz vermiş, Nâzım'ın Stalinizme keskin eleştiriler yöneltmesini sağlamıştır.

Bu karmaşık tablo ortaya iki sonuç çıkarıyor. Birincisi, bu yazının girişinde sözünü ettiğimiz yöntem sorunudur. Bolşevizmin ve Ekim devriminin ateşinde oluşan uluslararası komünist hareketin, devrimci enternasyonalizmden bürokratik milli komünizme dönüşmesi sürecini diyalektik yöntemi uygulamadan incelemeye girişen, başarısızlığa mahkûm olur. Olguları bir Prokrüst yatağına yatırmak zorunda kalacağı için sürekli "anomalı" zannettiği vakalarla karşılaşır. Oysa bunlar "anomalı" değil, sürecin gerçekleşme biçimleridir. Bu kadar güçlü bir devrimci hareketin bu kadar koyu bir karşı devrimciliğe dönüşmesi hiçbir biçimde pürüzsüz, gidişler dönüşler olmadan, çelişik ve melez biçimler ortaya çıkmadan gerçekleşemezdi. Bazen eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının hükmünü en uç biçimlerde gerçekleştirdiğini görürüz. Bazen bütünün içinde var olan dolaylıların, çelişkilerin değişik düzeylerdeki etkisini tersine çevirdiğini. Bazen kabuk ile çekirdek, biçim ile öz arasında kolay kolay çözülemeyen çelişkilerin bir partinin ya da bireyin bütün hayatına damga vurduğunu. Nâzım'ın Stalinizm karşısındaki konumu, Bolşevik direnci ama uzlaşması, sonra koşullar olgunlaştığında onu yeniden uzlaşmazca eleştirmesi, işte ancak bu tür bir yöntemsel yaklaşımla kavranabilir. Devrimci Marksistler arasında çok yaygın olan "Komintern bürokrasinin karşı devrimci aracı haline gelmişti, demek ki onun içinde kalan bütün

parti ve bireyler de Stalinist bürokrasinin yandaşıdır, milli komünizme inanır ve uygular, karşı devrimcidir” türü kolaycı şema **bütünyle yanlıştır**. En basit haliyle söyleyelim: Bütünle parçalar arasındaki diyalektik çelişkiyi bile görmezlikten gelme suçunu işlemekte, yani diyalektiği terk etmektedir.

İkincisi, bu karmaşık tablo, genç Marksist devrimci ve araştırmacı kuşağına **muazzam bir araştırma alanı** açıyor ve dayatıyor. Bu topraklarda sosyalist hareketin gelişme dinamiklerini anlamak için didik didik edilmesi gereken o kadar çok alan var ki! Biz en az bu yazının konusu kadar önemli başka konuları bir yana bırakıp salt Nâzım etrafında tartıştığımız sorunlar kümesi üzerinden ve sadece örnek olarak bazı araştırma alanlarını sayalım: 1925 dolaylarında TKP tarihinin Şefik Hüsnü tarafından yeniden yazılma çabasının dinamikleri, kurucu kadrolar arasındaki çelişkiler, görüş farkları vb.; 1925-1936 arasında Türkiye komünist hareketinde var olan sol muhalefeti, özel olarak da Muhalif TKP olgusunu incelemek, programatik, politik, ideolojik ve örgütsel pozisyonlarını berraklaştırmak; madalyonun ters yüzü olarak Komintern’in Muhalif TKP’ye karşı gösterdiği şiddetli tepkinin nedenlerini keşfetmeye çalışmak; Trotskiy’in Büyükada döneminde Türkiyeli komünistlerle ilişki kurup kurmadığı; Nâzım’ın hayatının çeşitli aşamalarında okumuş olduğu kitapların bir envanteri, kenar notlarının incelenmesi, kitaplar üzerine aldığı notlar, tuttuğu defterler varsa üzerinde durulması; Nâzım’ın illegal yazılarının, Muhalif TKP’nin illegal belgelerinin açığa çıkartılması, incelenmesi, yorumlanması; Sovyetler Birliği sürgünü döneminde devlet ajanlarının Nâzım hakkında yazdığı raporların incelenmesi; Nâzım ile ikinci eşi Münevver Hanım arasındaki mektuplaşmada siyasi sonuçlar çıkarılabilecek yönlerin incelenmesi; sürgün döneminde ilişki içinde olduğu Sovyet ve uluslararası şahsiyetlerin henüz keşfedilmemiş yazı, mektup ve başka belgelerinden yararlanarak yeni bilgiler edinilmesi; Nâzım’ın çok güvendiği insanların, en başta Abidin ve Güzin Dino’nun evrakı içinde Nâzım’ın siyasi görüşlerine ve faaliyetlerine ışık tutabilecek belgelerin keşfedilmesi; Stalin sonrası Sovyet toplumunda fikir akımları ve Nâzım’ın bu akımlar karşısındaki konumu; TKP’de 1965 yılında patlak veren, Moskova, Leipzig, Berlin, Budapeşte, Sofya gibi birçok kentteki TKP örgütlerinin ve üyelerinin Zeki Baştımaz ve İ. Bilen yönetimi tarafından sudan gerekçelerle ve bütünyle parti hukukuna aykırı biçimde tasfiye edilmesine yol açan görüş farklılıkları (bunların Stalinizme bakış ile yakından ilişkisi olduğu elde mevcut olan belgelerde çok açıktır) ve buna öngelen, 1956’dan itibaren var

olan farklılıklar;⁹⁵ ve bir Stalinist cadı kazanı vaka araştırması olarak 1970’li yılların sonlarında Zekeriya Sertel’in TKP aydınlarınca çarımha gerilmesi. Öyleyse, genç aydınların bazılarının (sadece bu konular dolayısıyla da değil) **Rusça** öğrenmesi de elzemdir.

Burada anlatılan olguların bir başka sonucu, bir dizi hareket ve insanın Nâzım’a sahip çıkmadan, onu yüceltmeden, hakkında edebiyat paralama-dan önce epey bir özeleştirme vermesinin gerekliliğidir. Listede neler neler var! En hafifinden başlayalım. Doktor Hikmet Nâzım için Marksizmi “eğreti bir gömlek gibi” giyen küçük burjuva şairi nitelemesi yapmıştır.⁹⁶ Bugünkü “Doktorcu” hareketler Nâzım’ı böyle görüyorlar mı? Yoksa Doktor’un bu konuda yanlış olduğunu teslim ediyorlar mı? Maoistler Nâzım’ın 1950’li yıllardaki Stalin eleştirilerini çok ağır nitelendirmelerle mahkûm ederler. Onu Marksizmin dışına düşmekle itham edenler olmuştur. Hareketin bugünkü varisleri bunlara sahip çıkıyor mu? Yoksa özeleştirme yapmaya hazırlar mı?

En korkuncu elbette TKP geleneğidir. TKP 1930’lu yıllarda Nâzım için **partinin resmi yayınlarında** şunları tekrar ve tekrar söylemiştir: “Kemalizmin adamı”, “hafiyeye”, “polis”, “Nâzım Hikmet gibi dönekler”, “maskeli amele düşmanları”, “küçük burjuva politikantı”, “sosyal demokrat”, “burjuvazinin maskeli uşakları olan Nâzım Hikmet ve hempası”, “kalles ve dönek Nâzım Hikmet”, “Troçkist polis opozisyonu [muhalafeti]” (bir iltifat, bir hakaret birlikte!), “polise ajanlık”, “Nâzım Hikmet satılmıştır”, “Nâzım Hikmet geliyor, pataklayın, kovun, içinize sokmayın”, “aksi inkılapçı [karşı devrimci]”.⁹⁷

İşte bu partinin varisleri, Zekeriya Sertel Nâzım hakkında bazı gerçekleri (doğrudur, kendi önyargılarını da katarak) ortaya koyduğu zaman onu çarımha geriyor! Kendini TKP’nin varisi kabul eden partilerin bugün TKP’nin 1925-36 arası tartışmalarında taraflarını iyi belirlemeleri boyun borcudur. Biz mensup olduğumuz Devrimci İşçi Partisi’ni Mustafa Suphi TKP’sinin gerçek varisi gibi görüyoruz. Aydınlık/KUTV ya da Muvafık TKP/Muhalif TKP karşıtlığında bizim safımız ikincilerden yanadır. Bizim Nâzım’a eleştirimiz de bellidir. Zaman zaman tehdit altında verdiği aşırı tavizleri eleştiriyoruz. Bürokratik karşı devrimin temsilcisi Stalinizmle uzlaşmasını da. Ama derinden derine devam eden Bolşevizmine de sahip çıkıyoruz.

95 Bu konuda ayrıntılı bilgi, elbette tek yanlı bir biçimde, parti yönetiminin tamamen karşısında yer alan Vartan İhmalyan’ın anılarında bulunabilir. Bkz. 166, 209, 234 vd.

96 “Sevdalımız Komünisttir”, a.g.y., s. 147.

97 Bunlar çok çeşitli kaynaklarda kolayca bulunabilir. Ama bir ansiklopedi gibi hepsini bir arada görmek isteyenler için şu kaynak tavsiye edilebilir: “Sevdalımız Komünisttir”, a.g.y., s. 135-149. Sayfalar boyu sürer bu küfürler!

Bu bizi en önemli sonucumuza getiriyor. Dünyanın birçok ülkesinde komünist partiler içinde hatırı sayılır bir azınlık daha 1920’li yıllarda Komintern’in ve kendi partilerinin Stalinistleşmesine karşı çıkmışlardı. Bunların bazıları Trotskiy’in Uluslararası Sol Muhalefet’ine katılarak sonunda 1938’de IV. Enternasyonal’i kuran kadrolar oldular. Kurdukları örgütler de IV’ün seksiyonları. Türkiye’de olan bitene ilişkin tablo ise bugüne kadar çok farklı sunuldu. Evet, bir Muhalif TKP vardı. Evet, bu parti ve yöneticileri Stalinistleşmekte olan Komintern’den ihraç edilecek kadar ona ters düşmüşlerdi. Ama bu bir yol kazası idi. Sonu da tatlı bitti. Nâzım bile partiye ve Komintern’e geri döndü.

Döndü de bomba gibi döndü! Ve bu bomba 1955’te yeniden patladı. Tarihi dilimlere ayırmak, olguların arasındaki bağları yok etmek, şeyleri süreç olarak ele almamak Marksizmin yöntemi değildir. İşin doğrusu söylenmeli: 1920’li yılların ikinci yarısında ve 1930’lu yılların ilk yarısında, on yılı aşkın bir süre boyunca **Komintern’in Stalinistleşmesine karşı Türkiye’de de (bilinçli ya da bilinçsiz) bir isyan yaşanmıştır. Ve bu isyanın başında Türkiye’nin en büyük şairi Nâzım Hikmet vardır.** Şimdi anlaşılmalı olmalı Nâzım Hikmet’in “Otobiyografi” şiirinde “yıkılan putların altında da ezilmedim” demesinin nedeni.

Öyleyse, bürokrasiye karşı ilk devrimci Marksist hareket bu topraklarda 1930’lu yıllarda ortaya çıkmıştır. O yenilmiştir. Bugünkü kazanacaktır. Kazanmak için de o dönemin birikimiyle yeniden buluşmaya çalışacaktır.